

К-14038
П 2818 75
К-14038
434

ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 98

ІНОЗЕМНІ МОВИ

ВИПУСК 6

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

28 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00274035

1

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 98
ІНОЗЕМНІ МОВИ

ВИПУСК 6

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1973

Вісник присвячений проблемам структурно-семантичного аналізу, граматичної будови англійської і німецької мов і лексико-граматичної синонімії.

Матеріали вісника будуть корисними для всіх, хто займається проблемами граматичної будови мови в плані загального мовознавства.

Редакційна колегія:

Л. О. Вороніна (відповідальний редактор), *Г. В. Ейгер*
(секретар), *Ю. М. Ткаченко*, *В. Б. Андронova*.

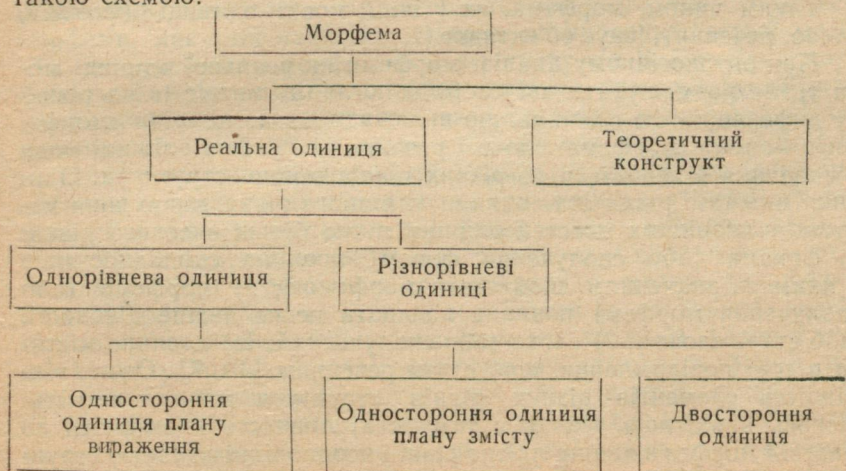
В. Б. Андропова

МОРФЕМА ЯК МІНІМАЛЬНА ДВОСТОРОННЯ ОДИНИЦЯ МОВИ

Сучасний розвиток радянського і значною мірою закордонного мовознавства характеризується підвищенням інтересом до центральних теоретичних проблем, оскільки ніяке конкретне дослідження не може бути успішним без солідних теоретичних обґрунтувань. Тому цілком закономірною є велика увага до аналізу одиниць мови як у плані ґносеологічному, так і онтологічному. До числа основних одиниць мови належить морфема. Розуміння морфеми пов'язано з такими важливими теоретичними питаннями, як суть основних лінгвістичних одиниць, рівнева структура мови, типологічне зіставлення мов, визначення предмета морфології та її обсягу і т. д.

У цій статті здійснено спробу класифікувати різні погляди на морфему із зосередженням найбільшої уваги на питанні про відношення морфеми до планів мови, оскільки «визначення значущих одиниць прямо залежить від тієї ролі, яка відводиться в аналізі мовним планам» [1, 63].

Різні трактування поняття «морфеми» можна об'єднати за такою схемою:

Перш за все, треба вирішити філософський аспект проблеми, а саме: чи є морфема реальною одиницею мови, чи це тільки символ, логічно конструйована одиниця. Деякі лінгвісти заперечують реальну об'єктивність морфем. Так, М. Бірвіш, відкидаючи наявність прямої кореляції поняття та його корелята в дійсності, вважає, що «морфема повинна розумітися як одиниця теорії мови і визначатися в її межах» [4, 52].

Трактування мовних одиниць як реальних, об'єктивних явищ або тільки як елементів наукової теорії, теоретичних конструктів прямо залежить від філософської позиції автора в цілому і від вирішення питання про об'єктивність чи необ'єктивність існування мови, зокрема. Твердження, що мова не існує об'єктивно, а є чимось нереальним і навіть фікцією [5, 28—37], оскільки на відміну від конкретного мовного акту її не можна спостерігати безпосередньо, перегукуються з концепціями філософського позитивізму, який заперечує існування пізнаваних об'єктів, що не піддаються прямому, чуттєвому спостереженню. Подібні концепції суперечать загальнометодологічній позиції діалектичного матеріалізму. Виходячи з діалектико-матеріалістичних категорій загального і окремого, абстрактного і конкретного, сутності і явища, лінгвісти-матеріалісти вважають мову, як і мовлення, в однаковій мірі об'єктивним представником дійсності, що існує незалежно від суб'єкта-дослідника [8, 9].

Послідовний розвиток цієї точки зору неминуче приводить до визнання об'єктивного характеру окремих одиниць мови, бо «в мовній дійсності представлена об'єктивно не тільки цілісність мови, але і її розчленованість» [9, 70]. При цьому слід зважати на те, що лінгвістичні поняття є тільки неповними і спрощеними (в міру розвитку теорії мови) відображеннями відповідних їм реально існуючих одиниць мови (саме цього не розуміє М. Бірвіш).

Таким чином, морфема, як і інші мовні одиниці (фонема, слово, речення), існує об'єктивно.

При онтологічному аналізі морфеми як реальної одиниці мови треба розмежувати дві системи поглядів лінгвістів на рівневу диференціацію одиниць, що включаються до поняття «морфеми». Фонема, морфема, слово і речення — основні одиниці мови і мовлення відносяться до різних рівнів мовної структури. Одиниця нижчого рівня стає одиницею вищого рівня, якщо вона набуває відповідних якостей одиниці цього більш високого рівня: 1) фонема (або сполучення фонем) повинна співвідноситися з якимось значенням, щоб стати морфемою; 2) морфема (або сполучення морфем) повинна називати певне явище дійсності, щоб стати словом; 3) слово (або сполучення слів) повинно містити в собі повідомлення, щоб стати реченням [10, 7]. Отже, відмінність елементів різних рівнів структури мови є не кількісною, а якісною. Разом з тим деякі лінгвісти включають до поняття морфеми явища якісно різні і неоднорідні за своєю струк-

турою: наприклад, семантем у фразі (Ж. Вандрієс), будь-який звуковий відрізок, що виражає яке-небудь значення чи то буде один звук, чи звучання цілого речення (Ад. Нурен), морфемами «інтонації» (З. С. Херріс, Ч. Хоккет).

Порядок семантем у фразі — явище, не зв'язане з морфемою, це властивість одиниці більш високого рівня мовної структури — речення. Ціле речення не можна включити до поняття морфем, оскільки, як зазначалося вище, морфема і речення є функціонально різними одиницями. Інтонація також є властивістю не морфем, а речення, бо вона зв'язана з комунікацією. І навіть коли вважати інтонацію формою особливої супrasegmentної морфем, то «порушується ієрархія, бо доведеться визнати, що речення «складається» одночасно із слів і морфем» [15, 71—72]. Отже, об'єднання в понятті «морфема» таких якісно неоднорідних явищ, як корені, суфікси, внутрішня флексія, з одного боку, та інтонація і порядок слів у реченні, з другого, позбавляє поняття морфем наукової визначеності, робить нечіткими границі морфем як однієї з основних одиниць структури мови.

Відношення морфем до планів мови і на сьогодні залишається однією з найскладніших проблем мовознавства. З цієї точки зору виділяються три головні думки, що трактують морфему як: 1) односторонню одиницю плану вираження, 2) односторонню одиницю плану змісту, 3) двопланову одиницю. Як зазначають Фр. Данеш та Й. Вахек, роботи Празької лінгвістичної школи засновувалися на взаємному протиставленні морфем, мінімальних елементів звукової форми мови, і сем, що утворюють мінімальні одиниці смислового змісту [16, 326]. За В. Скалічкою, сема виражається безперервним фонематичним рядом і це означає, що вона є одночасно і семою і морфемою. Неточність празького розуміння теорії морфем як комплексу фонем, що служать для вираження змісту, розкрив Л. Єльмслев [19]. Він підкреслив, що з точки зору теорії термінологія, яка стосується морфем, має такі недоліки: 1) вона не проводить чіткої межі між семантемою та морфемою. На відміну від В. Скалічки морфема у Л. Єльмслова — одиниця значуща, тому він не вважає морфему формою семантики, а наголошує на їх точному розмежуванні. Поділ Л. Єльмселем мінімальних значущих одиниць на семантики і морфем в нашій термінології означає поділ цих одиниць відповідно на лексичні та граматичні морфем; 2) розуміння морфем як комплексу фонем стирає важливу відмінність між семантичною формою морфем та її вираженням, тобто йдеться про необхідність розмежування плану вираження і плану змісту. Хоч не можна погодитися із загальнофілософськими поглядами Л. Єльмслова (див. про це далі), разом з тим цю критику празької теорії морфем як комплексу фонем, що служить для вираження змісту, слід визнати правильною.

Як однобічну одиницю плану виразу трактує морфему частини американських дескриптивістів, які вважають, що наявність

семантичного критерію у визначенні морфем приводить до суб'єктивності, неточності і т. д. (Херріс, Хоккет, Трейджерт, Сміт та ін.).

Друга група американських лінгвістів (Найда, Фріз, Грінберг та ін.) визнає необхідність врахування значення при ідентифікації морфем.

Ці питання докладно висвітлені у вітчизняному мовознавстві.

Спроби обійтися без семантичного критерію в ідентифікації морфем на 9 конгресі лінгвістів були визнані сумнівними з філософської точки зору і непридатними — з практичної.

Закономірність такого результату безсумнівна, бо виключити значення з науки про мову — це все одно, що розглядати мову поза її основною функцією.

Таким чином, визначення морфем з наголошенням тільки на плані виразу є необґрунтованим.

Діаметрально протилежною є точка зору, що визнає морфему однобічною одиницею плану змісту. Морфему як елемент змісту Л. Єльмслев відриває від її зовнішнього вираження, що характеризується терміном «формант». Один формант, що складається навіть з одного звука, може вміщувати декілька морфем [24, 285]. Трактуювання морфем як частини форманта свідчить про те, що для Л. Єльмслева морфема — це однобічна одиниця змісту. Приклад з формантом — *ibus* — являє собою той випадок (в нашому розумінні), коли декільком елементам змісту відповідає один сегмент плану виразу. У даному випадку це «відношення постійне, необумовлене» [25, 320]. Прагнення Єльмслева відокремити морфему як елемент змісту від її зовнішнього вираження, форманта, базується на філософії його лінгвістичної теорії. Логічний позитивізм, що виходить з невизнання критерію практики, в якій здійснюється єдність матеріального світу і свідомості, став джерелом прийняття повної незалежності субстанції та форми і привів Єльмслева до суб'єктивізму [26, 215-243]. Однобічне, антидіалектичне трактування Єльмсловим вказаної проблеми відзначається і в одній з останніх рецензій на його книгу «Мова» [27, 298].

Матеріалістичне розуміння мови засновується на реальності, матеріальності звукової форми, означеній в реальній фактичній позамовній обґрунтованості побудови означуваного, як вказує О. С. Ахманова [28, 63]. Якщо мова характеризується як звуковою, так і смисловою сторонами, то морфема як одиниця мови також має ці ознаки. Саме тому А. І. Смирницький визначає морфему як «найменші мовні одиниці, що володіють істотними ознаками мови, тобто мають як зовнішню (звукову), так і внутрішню (смислову) сторони» [29, 48].

Визнання морфем односторонньою одиницею (того чи іншого плану) суперечить принципу ієрархічної будови мови, що є одним з головних постулатів сучасного мовознавства.

Якщо морфема — одиниця плану вираження, то теза про те, що морфема складається з фонем, буде справедливою, оскільки фонема — це теж одиниця вираження. Але тоді не можна стверджувати, що слово складається з морфем, бо слово як двопланова одиниця не може складатися з однопланових одиниць. З тих же самих міркувань слово не може складатися і з односторонніх одиниць змісту. Коли припустити, що в плані вираження слово складається з фонем, то виходить, що воно одночасно складається і з фонем, і з морфем, що порушує принцип мовної ієрархії.

Отже, незалежно від того, як її називати, в мові об'єктивно існує мінімальна двостороння одиниця. Треба знайти термін для позначення цієї «молекули» мови, яка має властивість зв'язувати певну звукову форму з певним смисловим змістом. Ми приєднуємося до тих лінгвістів, які використовують термін «морфема» для позначення цієї мінімальної двопланової одиниці мови.

Слід підкреслити, що морфема є мінімальною тільки як двопланова одиниця, а в кожному окремому плані вона не обов'язково буде мінімальною. Наприклад, у слові *столом* граматична морфема — *ом* не мінімальна ні в плані вираження (дві фонemi (O) + (M), ні в плані змісту (три значення: однина + орудний відмінок + чоловічий рід). У цьому відношенні необхідно внести деякі корективи до широко визнаної теорії А. Мартіне про подвійне членування мови [31, 376—378]. Згідно з цією теорією в одиницях першого членування представлені значення і звукова форма, тобто вони є двоплановими. Звукова форма одиниць першого членування, за теорією А. Мартіне, може членуватися на послідовні одиниці. Цю особливість А. Мартіне називає другим членуванням мови, оскільки, на його думку, вказана особливість не характерна для значення одиниць першого членування: вони не можуть бути розкладені на більш дрібні, послідовні й значущі одиниці. Наведений нами вище приклад (граматична морфема слова *столом*) показує, що у випадку граматичних морфем друге членування можливе і для плану змісту.

Таким чином, в кожному окремому плані морфема не обов'язково повинна бути мінімальною. Мінімальна вона є тільки як двопланова одиниця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Н. Д. Арутюнова. О значимых единицах языка. Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.
2. M. Bierwisch. Über den theoretischen Status des Morphems, «*Studia grammatica*», I, Berlin, 1966.
3. T. B. Reid. Linguistics, structuralism and philology, «*Archivum linguisticum*», v. VIII, No. 1, 1956.
4. В. Я. Мыркин. К вопросу об объективности существования языка. НДВШ, «Филологические науки», 1971, № 4.
5. И. П. Сусов. К оценке конвенционалистской концепции реальности языковых единиц. «Вопросы языкознания», 1971, № 7.

6. B. S. Khaïmovich, B. I. Rogovskaya. A Course in English Grammar, M., 1967.

7. Б. С. Хаймович. Морфематика английского языка. «Вестник ХГУ, серия ин. яз.», вып. 3, 1970.

8. Фр. Данеш, Й. Вахек. Пражские исследования в области структурной грамматики на современном этапе. «Пражский лингвистический кружок», М., 1967.

9. L. Hjelmslev. Рецензия на работу Л. Новака «Zakladna jednotka gramatekego systemu a jazykova typologia», «Acta Linguistica», 1940—1941, v. 2, Copenhagen.

10. Л. Ельмслев. Прологомены к теории языка. «Новое в лингвистике», вып. I, М., 1960.

11. Н. Д. Арутюнова. О значимых единицах языка. Исследования по общей теории грамматики. М., 1968.

12. В. А. Звегинцев. Глоссематика и лингвистика. «Новое в лингвистике», М., 1960.

13. Klaus Hansen. Рецензия на книгу Л. Ельмслева «Language». «Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik», 1971, Heft 3.

14. О. С. Ахманова. Фонология, морфонология, морфология. Изд-во МГУ, 1966.

15. А. И. Смирницкий. Лексикология английского языка. М., 1956.

16. А. Мартине. Основы общей лингвистики. «Новое в лингвистике», вып. III, 1963.

В. Безуглий

ХАРАКТЕР ОПЕРУВАННЯ ГРАМАТИЧНИМИ ЯВИЩАМИ В ІНОЗЕМНІЙ МОВІ ТА УСВІДОМЛЕННЯ ГРАМАТИЧНИХ УЗАГАЛЬНЕНЬ

Усвідомлене володіння граматичними явищами, що з'являється у процесі вивчення мови в школі, передбачає, за висловом Д. Богоявленського [1, 85—97], осмислення зв'язків між чуттєво-сприйнятими формами мови та їх семантикою. Внаслідок свідомих операцій над мовою той, хто вивчає її, набуває необхідних умінь та словесних засобів для того, щоб виділені в граматичному факті ознаки стали предметом думки, узагальнювали їх у слові, даючи йому словесне визначення, граматичну назву.

Слід відзначити той факт, що усвідомлення граматичних узагальнень, які містяться у граматичних поняттях, є умовою правильного і довірного оперування граматичними фактами в конкретних умовах мовного спілкування [2, 200].

Різний ступінь усвідомлення граматичних узагальнень повинен по-різному відбитися на характері оперування граматичними фактами в мові. Спостереження над процесом засвоєння мови свідчать про наявність зв'язку між подібними явищами.

Характер цієї залежності під час засвоєння дієслівних категорій російської мови був досліджений Н. П. Ферстер [3, 63—82].

Для визначення характеру цієї співвіднесеності при засвоєнні системи часових форм англійського дієслова ми дослідили за-

лежність між рівнями розпізнання англійських дієслівних форм і рівнями їх розуміння.

У досліді брали участь 93 студенти першого курсу Харківського авіаційного інституту. Вони виконували два завдання по розпізнанню й перекладу дієслівних форм.

Розпізнання дієслівних форм розглядалося як показник усвідомлення граматичних узагальнень, переклад дієслівних форм на російську мову — як розуміння їх значення. Завдання було складено на добре вивченому лексичному матеріалі.

Було підраховано кількість правильних рішень у кожного учасника досліді при розпізнанні й перекладі дієслівних форм і у відповідності з цією кількістю виділено три рівні розпізнання та три рівні перекладу дієслівних форм (вищий, середній і нижній).

Шляхом зіставлення цих рівнів були одержані дев'ять рівнів володіння дієслівними формами. У таблиці показано розподіл учасників досліді за цими рівнями:

Розпізнання \ Переклад	Р і в н і		
	Вищий	Середній	Нижній
Вищий	I 19%	II 13%	III 0
Середній	IV 11%	V 21%	VI 0
Нижній	VII 0	VIII 13%	IX 23%

З таблиці видно, що найбільшою кількістю учасників досліді (63%) представлені I, V та IX рівні, які характеризуються відповідністю рівнів розпізнавання та перекладу.

II, IV та VIII рівні володіння дієслівними формами, де не спостерігається відповідності рівнів розпізнання рівням перекладу, представлені значно меншою кількістю учасників (37%).

III, VI та VII рівні не представлені жодним учасником досліді, тобто не було засвідчено жодного випадку, коли б студент виконав розпізнання на вищому або середньому, а переклад на нижчому рівні (див. III та VI рівні), і навпаки, не відзначено жодного випадку перекладу дієслівних форм на вищому рівні при нижчому рівні їх розпізнання (див. VII рівень).

Таким чином, дані досліді свідчать про те, що рівні перекладу дієслівних форм, як правило, відповідають рівням їх розпізнання: чим вище рівень розпізнання дієслівних форм, тим вище

рівень їх перекладу, і навпаки, нижчому рівню розпізнання відповідає нижчий рівень перекладу.

Отже, можна говорити про наявність загальної закономірності, яка полягає в тому, що характер оперування граматичними фактами перебуває у певному відношенні до ступеня усвідомлення граматичних узагальнень.

Аналіз конкретних відповідей студентів дозволив виявити природу практичних дій з граматичними фактами залежно від ступеня усвідомлення граматичних узагальнень.

Було встановлено, що правильне розуміння дієслівних форм спостерігалось лише в тих студентів, які можуть безпомилково їх розпізнавати. Високий ступінь усвідомлення граматичних узагальнень, що виявляється у правильному визначенні дієслівних форм, сприяє правильному розумінню видових і часових відношень, що передаються дієслівними формами. Так, тривалість і завершеність дії у минулому, що передаються формою Past Perfect Continuous, правильно відчували ті студенти, які безпомилково її визначили. Число форм, що їх неправильно зрозуміли студенти цієї групи, було незначним, помилки у розумінні їх істотного впливу на усвідомлення змісту повідомлення не мали (наприклад, розуміння значення форми Present Perfect як теперішнього часу).

Розуміння значення граматичних форм студентами, які дали неправильні відповіді при їх визначенні, як правило, було помилковим. Нижній рівень розпізнання дієслівних форм звичайно знаходив вираження у помилковому розумінні відношень, що передаються цими формами.

Так, в учнів, які неправильно визначили форми пасивного стану як форми активного, було відзначено спотворене розуміння відношень діючої особи і предмета, на який переходить дія. А це призводило до помилкового розуміння всього речення.

У студентів цієї групи виявилася відсутність елементарних навиків виділення ознак дієслівної форми, а це призводило, зокрема, до абсолютно неправильного розуміння аналітичних дієслівних форм англійської мови. Прикладами руйнування аналітичних форм можуть бути переклади студентом М. форми *have been proposed* як *мають бути запропонованими* або студентом О. форми *has constructed* як *має сконструйованим*.

Низький рівень усвідомлення граматичних узагальнень, як бачимо, веде до порушення часових та станових відношень, до руйнування відношень суб'єкта та предиката, тобто до руйнування структури цілого речення.

У досліді, далі, були відзначені випадки, коли студенти, даючи неправильне визначення дієслівної форми, водночас були неточними в її розумінні, були неспроможними точно передати всі відтінки значень даної форми. Труднощі такого характеру відчувалися, зокрема, при розумінні ними видових відношень, що передаються формами Present Perfect Continuous, а також часових

відношень, що передаються формами Present Perfect Passive. Так студент Р., правильно визначивши форму *has been effecting*, переклав її як «подіяв» замість «діяв». Студент Б., давши правильне визначення формі *has been converted*, відтворив її російською мовою як теперішній час.

Помилки у розумінні значень дієслівних форм студентами цієї групи істотно на відношення слів у реченні та на зміст повідомлення у цілому не впливають.

Невідповідність між високим ступенем усвідомлення граматичних узагальнень і його практичною реалізацією у процесі сприйняття мови пояснюються особливостями мовної підготовки учасників, у ході якої переважав формально-граматичний аналіз без глибокого засвоєння значення граматичної форми.

У досліді спостерігалися випадки, коли студенти, правильно усвідомивши значення дієслівної форми, вагалися у її визначенні. Студентка А. правильно відтворила видові відтінки форми *was conducting*, але визначила її як форму Past Indefinite. Відповідь студента О. свідчить, що він правильно зрозумів значення завершеної дії в майбутньому, передане формою *will have brought*, однак неправильно визначив її як Future Indefinite. Пояснюється ця невідповідність між розумінням значення дієслівної форми і рівнем її розпізнання подвійно. В одних випадках студенти могли забути назви тих граматичних форм, які вони впізнавали, в інших — не змогли усвідомити виділювані ними ознаки дієслівної форми настільки, щоб узагальнити їх у граматичному визначенні. Отже, йдеться про неусвідомлену або практичну форму узагальнення, яка виявляється в тому, що учень діє за певним правилом, не усвідомлюючи його настільки, щоб воно могло стати предметом думки.

Ті факти, які нам вдалося встановити, свідчать, що ступінь усвідомлення граматичних узагальнень при вивченні іноземної мови може бути різним. У залежності від цього змінюється й характер оперування граматичними фактами у процесі мовної діяльності.

Для досягнення найкращих результатів у практичному оволодінні іноземною мовою необхідно створювати такі умови, за яких би робота по формуванню правильних граматичних узагальнень гармонійно поєднувалася з тренуванням щодо вживання граматичних фактів у мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д. Н. Богоявленский. К характеристике процессов абстракции и обобщения при усвоении грамматики. «Вопросы психологии», 1958, № 4.
2. Общая психология. Под ред. А. В. Петровского. М., 1970.
3. Н. П. Ферстер. Психология усвоения вида глагола. «Известия АПН РСФСР», вып. 78, 1956.

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНВЕРСИВИ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Конверсиви — це лексико-синтаксичні синоніми, синоніми на рівні речень. Лексичні синоніми використовуються для утворення синонімічних речень, не впливаючи на синтаксичну структуру останніх (Ich nehme ein Streichholz — Ich nehme ein Zündholz. «Streichholz» і «Zündholz» синоніми). Конверсиви також утворюють синонімічні речення, але змінюють їх синтаксичну структуру (Ich bekomme Angst — Angst überkommt mich. «Bekommen» і «überkommen» — конверсиви).

Інтенсивне дослідження явищ конверсій радянськими вченими розпочалося лише в останньому десятиріччі. Багато авторів вважає за необхідне створення синонімічного словника на матеріалі конкретної мови. В зв'язку з тим, що конверсиви є могутнім засобом перефразування, то вивчення їх набуває важливого значення.

А. К. Жолковський, І. А. Мельчук [5] підходять до конверсивів з точки зору глибинного синтаксису, Т. П. Ломтева [6] цікавить формально-логічна сторона конверсивних перетворень. Найбільш повно дана проблема висвітлена в роботах Ю. Д. Апресяна [1—4]. Більшість авторів оперує даними російської мови і тільки Е. Штайер [7] розглядає конверсні трансформації як спосіб перекладу з російської мови на французьку і навпаки. Літературу про конверсиви німецької мови ми взагалі не виявили.

Приймемо визначення конверсивів Ю. Д. Апресяна [2, 3], яке він дає, виходячи з понять семантичного розкладу і активної лексичної валентності¹. Під семантичним розкладом автор розуміє вичерпне тлумачення слова за допомогою елементарних значень («атомів» або слів мови думки), наприклад «останавливаться» можна передати як «начинать стоять», а «останавливать» — як «каузировать стоять». «Начинать стоять», «каузировать» — елементарні смисли².

Під активною лексичною валентністю розуміємо здатність слова приєднувати необхідний елемент описаної ситуації (часто це управління дієслова або іменника). Наприклад, дієслово «дарить» має три активні лексичні властивості: «кто дарит», «что дарит» та «кому дарит». Конверсивами автор вважає два слова або дві фразеологічні одиниці, що задовольняють дві умови:

- 1) вони мають один семантичний розклад;

¹ Термін «активна лексична валентність» — наш. У роботах Ю. Д. Апресяна цей тип валентностей має різні назви.

² Даний приклад і наступні — наші.

2) вони мають однакову кількість активних лексичних валентностей, причому валентності з однаковими номерами мають різне значення.

Наприклад: Ich — (1 вал) wundere mich (2 вал) — über sein Benehmen. Sein Benehmen — (1 вал) wundert (2 вал) — mich. «Sich wundern» і «wundern».

Властивість 2) відрізняє конверсиви від синонімів, у яких валентності з однаковими номерами мають той самий зміст.

Речення з конверсивами будемо називати конверсними, одне з яких умовно вважатимемо за вихідне.

Ю. Д. Апресян і Т. П. Ломтев зазначають, що конверсні речення, які відображають двомісцеві відношення, логічно можуть мати два варіанти побудови, причому обидва вони реалізуються в російській мові. Конверсиви, що відображають тримісцеві відношення, логічно можуть мати шість варіантів побудови, з яких в російській мові реалізуються лише чотири.

Як зазначається в літературі, конверсивами можуть бути тільки слова, які відображають відношення між двома предметами і більше. У німецькій мові до конверсивів можна віднести: дієслова, нерозкладні фразеологічні сполуки, сполучники, дієслівні сполуки з антонімічними прийменниками, сполуки дієслів з антонімічними прикметниками і прислівниками у порівняльному ступені.

У роботах вітчизняних учених намічено три аспекти вивчення конверсивів: 1) семантичний; 2) синтаксичний; 3) лексичний.

1. Конверсиви сучасної німецької мови можуть відображати такі семантичні відтінки: просторові (Das Bild ist über dem Spiegel — Der Spiegel ist unter dem Bild); часові (Ich kam früher als er — Er kam später als ich); відношення між величинами предметів (Der Tisch ist größer als der Stuhl — Der Stuhl ist kleiner als der Tisch); відношення спорідненості (Anna ist Peters Schwester — Peter ist Annas Bruder); відношення, що характеризують стани людини (Ich habe Angst vor diesem Mann — Dieser Mann flößt mir Angst ein).

2. З точки зору лексики конверсиви можуть мати такі особливості: конверсиви можуть бути антонімами (Ich bin jünger als er — Er ist älter als ich);

Одне слово або фразеологічна сполука можуть мати декілька конверсивів, синонімічних один одному (Ich schlafe ein — Der Schlaf überkommt (übermannt, überfällt) mich); синонімічними можуть бути декілька дієслів, декілька іменників, а також дієслово і фразеологічна сполука.

При конверсії можливі такі лексичні заміни:

дієслово¹ — дієслово² (Ich merkte nichts. Nichts fiel mir auf);

дієслово¹ — дієслово¹ з другим керуванням (Ich fahre mit dem Zug — Der Zug fährt mich);

дієслово¹ — дієслово¹ (Er heiratet sie — Sie heiratet ihn);

дієслово¹ + іменник¹ (або дієприкметник II¹) *Ich stehe mit ihm im Briefwechsel — Er steht mit mir im Briefwechsel*;
дієслово¹ — дієслово² + іменник (*Ich bezweifle seinen Erfolg — Sein Erfolg erregt bei mir Zweifel*);

дієслово¹ + прикметник у рівняльному ступені (або прислівник¹ у пор. ступ. або прийменник¹) — дієслово¹ + прикметник² у пор. ступ. (або прислівник² у пор. ступ. або прийменник²) *Ich kam früher als er — Er kam später als ich*.

3. При конверсії можуть мати місце такі синтаксичні побудови:

підмет і додаток міняються місцями (*Ich hasse ihn — Er erweckt bei mir Haß*);

прямий і непряий додаток міняються місцями (*Er flößt mir Furcht ein — Er versetzt mich in Furcht*);

частина присудка стає підметом, а підмет — додатком (*Ich bekomme Angst — Angst packt mich*);

присудок стає підметом, а підмет — додатком.

Розглянемо в трьох аспектах семантичну групу конверсивів, що описують душевний стан людини. Вдалося виявити 162 пари таких конверсивів. При цьому використовувалися дані художньої літератури і словників, а також одержані від інформанта.

Конверсиви, що описують душевні стани людини, можна розділити на дві семантичні підгрупи:

I. Конверсиви, що описують душевні стани людини, не вказуючи причини цих станів. Усі конверсиви цієї групи двомісцеві. Переміна місць має вид: 1,2—2,1¹.

Тут можливі такі синтаксичні зміни:

підмет і додаток змінюють місця (*Er fühlt Heiterkeit — Heiterkeit erfüllt ihn*);

присудок, або частина його стає підметом, а підмет — додатком (*Er fühlt sich frei — Ein Gefühl der Befreiung überkommt ihn. Er bekommt Angst — Angst packt ihn*);

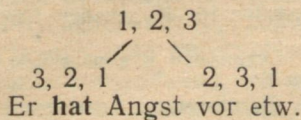
У вихідних реченнях у ряді випадків маємо синонімію дієслів (*haben, spüren, fühlen, empfinden*), дієслів і стійких словосполук (*sich fürchten — Furcht haben, sich freuen — Freude empfinden*). У конверсивних реченнях синонімічні дієслова: *überkommen, überfallen, übermannen, erfassen, befallen, ergreifen, erfüllen*, якщо мова йде про негативні емоції. Якщо ж йдеться про позитивні емоції, то синонімічними є дієслова: *überkommen, erfüllen, überfluten*.

II. Конверсиви, що характеризують душевний стан людини, вказуючи на їх причину. Частина з них — це розширені конверсиви I групи, решта — не має звуженого варіанта серед конверсивів I групи.

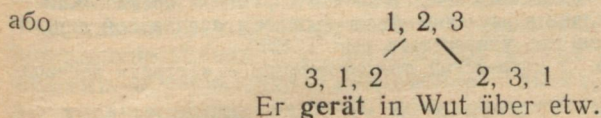
¹ Місцем у реченні вважаємо слово або словосполучення, що є реалізацією однієї з активних лексичних валентностей і володіє рухомістю при конверсних трансформаціях, тобто може змінити свій номер.

1. Розширені конверсиви I групи. У більшості випадків розширенню піддаються двомісцеві конверсиви, в яких права валентність реалізована віддієслівним іменником, що зберіг керування дієслова, наприклад: *Ich bekomme Furcht — Ich bekomme Furcht vor diesem Mann.* («Er erliegt der Schwäche», «Er gerät in Panik» та деякі інші розширенню не підлягають).

Багато з вихідних речень цієї групи можуть бути трансформованими в конверсні двома способами. Переміни місць мають вигляд:

Etw. **flößt** ihm Angst ein Angst vor etw. **packt** ihn

Etw. **setzt** ihn in Wut Wut über etw. **überkommt** ihn.

Це тримісцеві конверсиви. Логічно вони можуть мати 6 варіантів побудови, але варіанти 1, 3, 2, та 2, 1, 3 у німецькій мові не реалізуються (пор. дані Ю. Д. Апресяна [2] та Т. П. Ломтева [6] про російську мову).

Деякі вихідні речення можуть бути трансформованими в конверсні тільки одним способом. Тут переміна місць має вигляд 1, 2 — 2, 1. Речення «*Erregung durch etw. überkommt ihn*» неможливе з семантичних причин: іменник «*Erregung*» називає емоцію, що не спрямована на особу, яка її викликала. Це двомісцеві конверсиви.

У конверсних реченнях тут можливі такі синтаксичні зміни: підмет стає додатком;

додаток — підметом;

частина присудка стає підметом.

Синонімія у вихідних і конверсних реченнях тут мало чим відрізняється від синонімії конверсивів I групи.

2. Конверсиви, що не мають звуженого варіанта серед конверсивів I групи. Це двомісцеві конверсиви. Переміна місць має вигляд 1, 2 — 2,1 (*Er hat Sorgen im j-d — J-d bereitet ihm Sorgen*). Ці конверсиви не піддаються звуженню, бо завжди називають емоцію людини, що спрямована не на неї, а на будь-який предмет зовнішнього середовища.

Синтаксичні перебудови тут полягають в тому, що підмет і додаток у конверсних реченнях міняються місцями.

Синонімія не дістала широкого розповсюдження серед конверсивів цієї групи.

Здійснення на практиці всіх конверсних трансформацій пов'язане з рядом синтаксичних, стилістичних і контекстуальних обмежень, вивчення яких становить окрему, самостійну проблему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ю. Д. Апресян. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М., 1966.
2. Ю. Д. Апресян. Конверсивы как средство синонимического преобразования языковой информации. — «Проблемы прикладной лингвистики. Тезисы межвузовской конференции 16—19 декабря 1969 г.» Часть I. МГПИИЯ, М., 1969.
3. Ю. Д. Апресян. Синонимия и конверсивы. — «Русский язык в национальной школе», 1970, № 6.
4. Ю. Д. Апресян. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. М., 1967.
5. А. К. Жолковский, И. А. Мельчук. О семантическом синтезе. — «Проблемы кибернетики», М., вып. 19, 1967.
6. Т. П. Ломтев. О способах представления структуры предложения. — «Применение новых методов в изучении языка (вопросы прикладной лингвистики)», Днепропетровский гос. университет, вып. I, 1970.
7. Е. М. Штайер. О конверсной трансформации. — «Тетради переводчика», М., 1970.

Г. Г. Бородіна, Б. Й. Роговська

ОПОЗИЦИЯ «ПЕРФЕКТ-НЕПЕРФЕКТ» У СИСТЕМЕ НИМЕЦКОГО И АНГЛИЙСКОГО ДІЕСЛОВА

Вивчення перфектних форм¹ в німецькій мові традиційно пов'язано з концепцією «абсолютних і відносних часів», представленою в класичній німецькій граматиці іменами Г. Пауля, В. Вільманса, Ф. Блаца [1, 64—65; 2, 180—186; 3, 168—169]. Особливо детально розробляється ця концепція в радянській германістиці [4, 267, 274—276; 5; 6; 7].

Не існує єдності поглядів ні в самому розумінні абсолютності і відносності щодо часу, ні в трактовці «відносних часів». Термінологічно змішуються, з одного боку, «абсолютне і відносне вживання часів», з іншого — морфологічно різноформлені «абсолютні і відносні часи». В деяких спеціальних роботах, присвячених цьому питанню, мова йде не лише про такі «відносні часи», які «на відміну від абсолютних повинні виражати передування, одночасність, наступність» [5, 84], але навіть і про «категорію одночасності», «категорію майбутнього», «категорію передтеперішнього» [6, 65, 70] і т. ін. Крім того, що досить довільно живчається один з основних граматичних термінів — «категорія», такі уявлення ні в якій мірі не узгоджуються з об'єктивною системою німецького дієслова. Причиною цього є зневага

¹ Перфектними ми називаємо тут усі аналітичні конструкції, утворені за основною структурною схемою *haben* + дієприкметник II.

структурної, чисто морфологічної сторони аналізу і відсутність через це об'єктивних підстав для дослідження.

Ми вважаємо послідовною позицію тих дослідників, які, дотримуючись більш суворих принципів аналізу, виділяють в індикативі лише «відносні часи передування» [3, 168—169; 8, 101—112]. «З граматичної точки зору виділяється тільки передування: перфект як відносна часова форма виражає минуле по відношенню до теперішнього, що означається презенсом (тобто передчасне), ...плюсквамперфект виражає минуле по відношенню до іншого минулого (тобто передминуле), ...футурум II виражає минуле в сфері майбутнього, яке передається футурумом I» [3, 169]. Однак в численних спеціальних дослідженнях окремі часи, що визнаються «відносними часами передування», розглядаються, як правило, не в системному зв'язку з іншими, структурно їм подібними, а ізолювано [7; 9—12]. До аналізу відносності притягаються лише індикатив і особові форми дієслова. Дослідники так чи інакше потрапляють в «полон контексту», змішуючи інваріантне значення досліджуваних форм з частковими модифікаціями, обумовленими контекстом. Так парадигматичний аналіз досліджуваних одиниць мови поступається місцем переліку їх численних синтаксичних значень.

«Атомістичний» підхід до вивчення фактів мови, нерозмежування парадигматичної і синтагматичної характеристики досліджуваного явища заважають побачити за структурною подібністю аналітичних перфектних форм їх системну єдність.

Ми виходимо з того, що структурна одноманітність перфектних конструкцій дає підставу для їх об'єднання в єдину мікро-систему і пошуку їх загального інваріантного значення.

Таке парадигматичне значення не може бути з цілковитою певністю виведено з аналізу цих форм самих по собі, безвідносно до неперфектних форм, тому що кожне системне значення виявляється у протиставленні. Забезпечити дійсно об'єктивний аналіз плану змісту морфологічної форми можна лише при умові, що мінімальні диференційні ознаки виділяються на основі кореляцій, на яких будується будь-яка морфологічна система. Мінімальні компоненти змісту морфологічних форм вичленовуються на основі тих протиставлень по лінії вираження, в яких бере участь та чи інша форма як член певного парадигматичного ряду [13, 203].

Цілком істотно, що подібну систему опозицій, де кожен перфектний член протистоїть неперфектному, ми можемо збудувати не лише для індикатива, але й для кон'юнктива, а також у сфері неособових форм:

індикатив (актив, 2 особа, одинина)

zeig | st — hast gezeig | t

zeig | test — hattest gezeig | t

wirst zeig | en — wirst gezeig | t haben;

кон'юнктив (актив, 2 особа, однина)

zeigest — habest gezeigt

zeigtest — hättest gezeigt

werdest zeigen — werdest gezeigt haben

würdest zeigen — würdest gezeigt haben;

інфінітив

(kannst) zeigen — (kannst) gezeigt haben;

Здійснивши сегментування кожного члена системи опозицій на морфеми і виключивши в обох тотожні форманти, помічаємо, що нульовий знак $\emptyset$ регулярно протистоїть так званій перервній морфемі {ha...ge...-t}, яка маркує всі перфектні члени опозиції. Форма перервної аналітичної морфеми, що протистоїть $\emptyset$ в даній системі опозицій, може варіювати при тотожності її змісту, який визначається субституцією в одній системі опозицій. Який альтернант виступає в кожному конкретному випадку, залежить від мінімального контексту, перш за все, від тієї лексичної морфеми, з якою сполучається в слові морфема «перфекта».

Варіантами форми морфеми «перфекта» в німецькій мові є:

{ha...ge...-t} (hast gemacht, hattest gezeigt)

{ha...ge...-en} (hast gelesen, hattest gegeben)

{ha...ge- [$\Phi_1 > \Phi_2$]¹-en} (hast begonnen, wirst gefunden haben)

{[sein]²...ge...-en} (bist gekommen, warst gelaufen)

{[sein]...ge- [$\Phi_1 > \Phi_2$]-en} (bist gesprungen, warst gestiegen)

Перелічені форми морфеми трикомпонентні, але існують і двоконпонентні:

{ha...-t} (hattest verbraucht)

{ha...-en} (hattest ergeben)

{ha... [$\Phi_1 > \Phi_2$]-en} (hattest verstanden)

{[sein]...-t} (warst erwacht)

{[sein]...-en} (warst entkommen)

{[sein]... [$\Phi_1 > \Phi_2$]-en} (bist entstanden)

На рівні формантів очевидна наявність корелятивних опозицій, де весь ряд форм, маркованих морфемою перфекта, протистоїть формам, що не мають цього маркера. Яким же є парадигматичне значення кожного члена опозиції? Яке інваріантне значення об'єднує всі перфектні члени даної опозиції?

Ми досліджували це значення, послідовно застосовуючи метод компонентного аналізу (аналіз за елементарними розрізнявальними ознаками — семами), аналіз в мінімальному і широкому контексті на всій мікросистемі перфекту. Дослідження дало підстави зробити висновок: спільним інваріантним

¹ [$\Phi_1 > \Phi_2$] — умовне позначення чергування фонем у корені.

² [sein] означає перший компонент аналітичного морфа — форму дієслова sein.

значенням перфекта є значення співвідносного передування. Форми, що протиставлені «перфекту», є формально і семантично немаркованими членами в цій системі опозицій (бінарна привативна опозиція перфект — неперфект).

Звертаючись до зіставлення явища в німецькій мові, що аналізується, з опозицією перфект—неперфект в англійській мові, ми хочемо особливо підкреслити, що таке зіставлення є не лише цікавим у загальнолінгвістичному аспекті, але також сприяє більш правильному розумінню «внутрішніх» явищ кожної зіставлюваної мови. Як вірно відзначив В. М. Жирмунський, «ізольоване вивчення різних європейських мов фактично привело до того, що повністю тотожні явища в різних мовах нерідко іменуються різними термінами і інтерпретуються по-різному не тому, що вони об'єктивно різні, але тому, що різні точки зору дослідників» [14, 6].

Для мов споріднених, об'єднаних генетичною спільністю, є більша можливість проводити зіставлення в межах одного різня, ніж для неспоріднених. Особливого значення тут набуває питання не «що порівнювати» (це очевидно завдяки матеріальній і структурній спільності), а «як порівнювати». Принцип системності повинен стати тут провідним: слід зіставляти не окремі елементи, а «малі» системи, де всі компоненти внутрішньо зв'язані та взаємообумовлені. «Зіставлення окремих форм не дає нічого, крім встановлення банальної істини, що дані форми в мовах збігаються чи розходяться. Те, що в першу чергу підлягає систематичному зіставленню, це — явища категоріальні, явища системні» [15, 62].

Виходячи з цього принципу, ми будемо зіставляти всю мікросистему перфект—неперфект в парадигмі німецького дієслова з аналогічною системою в парадигмі англійського дієслова.

І в англійській, і в німецькій мовах перфект¹ є аналітична конструкція, утворена за основною формулою **have (haben) + дієприкметник II**. Основна структурна відмінність англійського перфекта від німецького — наявність в останній аналітичних перфектних конструкцій, утворюваних за загальною формулою **sein + дієприкметник II**².

Опозиція перфект—неперфект в англійській мові, як і в німецькій, маркується протиставленням аналітичного морфа нульовому маркеру:
finishes—has finished

¹ Тут і далі мається на увазі система перфекта в цілому.

² В період становлення перфекта в англійській мові також існували перфектні конструкції, аналогічні вказаним німецьким: (he) is come, (the boy) is fallen. Рештові явища такого характеру можна зрідка зустріти і в сучасній англійській мові. На шляху розвитку англійської мови перфектні конструкції з *be* були витіснені утвореннями з *have*. Такий процес можна пояснити тенденцією мови до уніфікації мовних засобів вираження одного і того ж граматичного значення, а також переважанням дієслова *be*, «обслуговуючого» категорії виду (Continuous) і стану (Passive voice).

finished—had finished
 will finish—will have finished
 would finished—would have finished
 to finish—to have finished

Як і в німецькій мові, форма морфеми перфекта змінюється залежно від лексичної морфеми, з якою вона сполучена в слові. Аломорфами перфекта можуть бути:

{ha-...-ed } (has finished)
 {ha-...-en } (had taken)
 {ha-...-Ø } (had cut)
 {ha-...[$\Phi_1 > \Phi_2$] } (has met)

та ін.

Розгляд інвентаря перфектних форм досліджуваних систем в кожній зіставляваній мові показує, що у значної частини він збігається, але цей збіг далеко не повний. Розходження визначається перш за все відмінністю в структурі парадигм англійського і німецького дієслова. Так, англійське дієслово має категорію виду, яка відсутня в німецькій, тому особове дієслово в англійській мові має такі опозиції перфекта—неперфекта, що відсутні в німецькій:

is doing — has been doing
 was doing—had been doing і т. д.

У сфері неособових форм англійське дієслово також має «додаткові» опозиції порівняно з німецьким (дієприкметник I, герундій):

doing — having done.

Отже, англійський «перфект» вже в парадигматиці відрізняється від німецького. Структурно подібні моделі в близьких, але різних мовах, мають певні особливості в своєрідній системі кожної з них. Граматичні структури, що співпадають за своїми основними ознаками, не накладаються одна на другу повністю, оскільки вони знаходяться в різних системних відносинах в кожній мові.

У парадигматиці зміст протиставлення перфект-неперфект аналогічний в німецькій і англійській мовах: формально і семантично маркованим членом бінарної опозиції є перфект, який означає дію, що передує будь-якій наступній ситуації і співвідноситься з нею; значення слабкого члена опозиції визначається негативно як таке, що не має значення маркованого члена (дія не співвідноситься з будь-якою наступною дією або ситуацією).

Протиставлення інваріантних значень співвіднесеності — неспіввіднесеності, що послідовно просліджується в системі корелятивних опозицій, дозволяє говорити про наявність особливої морфологічної категорії співвіднесеності (так-

сису¹⁾ як у німецького, так і в англійського² дієслова.

При порівняльному аналізі не можна обмежитися розглядом мовних явищ лише на парадигматичному рівні; необхідно приділяти увагу також і їх синтагматичній характеристиці. Априорі ми маємо право припустити, що мікросистеми, які порівнюються, мають виявити значну функціональну подібність, але також і певні відмінності, наявні в різних системах мови.

Вже дані лінгвостатистичного аналізу дають нам досить наочне уявлення про ступінь функціональної близькості перфекта в німецькій і англійській мовах. Зіставлення англійських оригінальних текстів з перекладами на німецьку мову дало такі результати: у зв'язному викладі (авторська мова, непряма мова, внутрішній монолог) 85—95%, а в прямій мові 80—85% перфектних форм англійського оригіналу передано саме перфектними формами перекладу. В перекладах з німецької на англійську мову знаходимо, що у зв'язному викладі 73—83%, а в прямій мові 60—65% перфектних форм оригіналу відповідає перфектним формам перекладу³.

Контекстуальні умови виявлення синтагматичних значень надзвичайно різноманітні. Докладний синтагматичний аналіз досліджуваних форм може бути об'єктом спеціального розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Н. Paul. Deutsche Grammatik, Bd. IV. Halle, 1958.
2. W. Wilmanns. Deutsche Grammatik, 3. Abt., I. Hälfte. Straßburg, 1906.
3. W. Admoni. Der deutsche Sprachbau. L., 1960.
4. О. И. Москальская. Грамматика немецкого языка. М., 1956.
5. М. С. Веденькова. Об абсолютном и относительном употреблении временных форм. «Вопросы филологии», Челябинск, 1963.
6. В. А. Жеребков. Временная отнесенность в системе немецкого глагола. «Уч. зап. Яросл. гос. пед. ин-та», вып. I, 1965.
7. Н. Д. Натанзон. Относительное употребление времен в современном немецком языке (употребление плюсквамперфекта). Автореф. канд. дисс., М., 1948.
8. К. Г. Крушельницкая. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков. М., 1961.
9. Г. М. Рябова. Употребление перфекта в немецком языке. Л., 1953.
10. Г. С. Нечаева. Значение и употребление формы перфекта в современном немецком языке. Иркутск, 1953.
11. С. Б. Гринберг. Употребление форм прошедшего времени в современном немецком языке. «Вопросы теории нем. яз.», т. 2, Иркутск, 1961.

¹ Термін «таксис» знаходимо у О. С. Ахманові [16, 90].

² Необхідність виділення такої категорії в англійській мові обгрунтована А. І. Смирницьким («категорія часової віднесеності») [17, 274—316]. Цю точку зору поділяють Л. С. Бархударов і Д. А. Штелінг [18, 159—161], Б. А. Ільїш («категорія співвіднесеності») [19, 99], Б. С. Хаймович і Б. Й. Роговська («категорія порядку слідування») [20, 132—134]. Серед закордонних лінгвістів про виділення особливої категорії перфект-неперфект в англійській мові говорять Ф. Р. Пальмер [21, 1—8, 59—75] і М. Йос [22, 81, 138—140].

³ Були проаналізовані твори [23—30].

12. W. Schmidt. Ist das deutsche Perfekt ein Vergangenheitstempus? — «Deutsch als Fremdsprache». 1968/4.
13. И. Б. Хлебникова. Единицы плана содержания морфологических форм. Проблемы германской филологии, Рига, 1968.
14. В. М. Жирмунский. Об аналитических конструкциях. «Аналитические конструкции в языках различных типов», М—Л., 1965.
15. А. В. Исаченко. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология, I, Братислава, 1954.
16. О. С. Ахманова. Фонология, морфонология, морфология, М., 1966.
17. А. И. Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.
18. Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. Грамматика английского языка. М., 1965.
19. B. Ilyish. The Structure of Modern English. L., 1965.
20. B. S. Chaimovich, B. I. Rogovskaya. A Course in English Grammar. M., 1967.
21. F. R. Palmer. A Linguistic Study of the English Verb. London, 1965.
22. M. Joos. The English Verb. Madison, 1964.
23. G. Greene. The Quiet American. M., 1968.
24. G. Greene. Der stille Amerikaner. Berlin, 1970.
25. J. Galsworthy. The Man of Property. M., 1950.
26. J. Galsworthy. Der reiche Mann. Berlin—Leipzig, 1925.
27. St. Hermlin. Die Zeit der Gemeinsamkeit. Berlin, 1956.
28. St. Hermlin. City on a Hill. Berlin, 1962.
29. L. Feuchtwanger. Jüd Süß. Greifenverlag zu Rudolstadt, 1954.
30. L. Feuchtwanger. Power. New-York, 1927.

Т. Й. Даниленко

ПРО ДЕЯКІ СИНОНІМИ ДІЕСЛІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (До проблеми структур типу «to be hopeful»)

Особливу роль дієслова — суперкласу лексем — у системі морфології і синтаксису підкреслює більшість мовознавців [1, 422; 3]. Проф. А. І. Смирницкий відзначає: «Дієслово в граматичній будові англійської мови займає надзвичайно виняткове місце — внаслідок широкої розгалуженості своєї системи, а також тієї великої ролі, яку грають дієслівні форми у будові речення» (переклад наш) [6, 197]. Ця винятковість дієслова, у всякому разі в індоєвропейських мовах, зумовлюється сукупністю факторів: динамізмом його семантики, багатством граматичних категорій, конструктивністю, з якою пов'язані максимальні порівняно з іншими частинами мови комбінаторні можливості дієслова.

До цього слід також додати і ту обставину, що дієслово володіє певною доцентровою силою, яка виражається у виникненні навколо дієслова як ядра численних конструкцій, чисто дієслівних (напр., I'm going to) чи мішаних дієслівно-іменникових (напр., He had a quiet smoke), що виявляють значну близькість до дієслова і синонімічні йому.

Для сучасної англійської мови з її розвинутою системою аналітичних дієслівних форм характерна загальна тенденція до вживання поряд з повнозначними дієсловами словосполук се-

мантично неповномозначного дієслова з віддієслівними іменниками або прикметниками відповідного значення [2, 8].

У цій статті йдеться про утворення типу «*to be hopeful*», що до цього часу, за нашими даними, не досліджені в плані їх співвідношення з однокорінними дієсловами.

Перш за все, виникає питання про те, які підстави для особливого розгляду структур типу «*I am hopeful*» (напр., *I hope*), тобто чим «*He is hopeful*» об'єктивно відрізняється від «*He is clever*», що має в основі ту саму структурну форму A.V.A.

Обмежені розміри статті не дозволяють нам подати широку аргументацію.

Певна семантико-функціональна близькість розглядуваної структури до дієслова полягає:

1) У синонімічних відношеннях з відповідними дієсловами.

Порівняйте: *I can't say I'm agreeable, mother, even to you*
(*I can't say I agree, mother*)
(Galsworthy)

Dr. Winship had been very helpful
(*Dr. Winship had helped very much*)
(Ellery Queen).

2) У специфічності синтаксичної функції у зв'язку з групою предиката. Таке синтаксичне використання звичайних прикметників, за нашими підрахунками, характеризується такими цифрами:

Означення	Предикативний член	Предикативний член у складі нексуса
79%	4%	17%

Для розглядуваного явища дані інші:

Означення	Предикативний член	Предикативний член у складі нексуса
16%	82%	2%

3) В утворенні цих «динамічних» прикметників від дієслівних коренів за допомогою обмеженої кількості суфіксів (див. нижче), що свідчить про певну тенденцію до формалізації моделі.

4) У збереженні в ряді випадків певних наслідкових зв'язків дієслівної комбінаторики.

Завдання цієї невеликої статті, яка є частиною ширшого дослідження, можна сформулювати таким чином:

1) визначити семантичну сферу подібних утворень;

2) зробити спробу висунути гіпотезу про причини їх поширення в сучасній англійській мові.

Ми користувалися індуктивним методом, бо повністю поділяємо точку зору І. І. Ревзіна про те, що «за самою своєю природою мовознавство повинно перш за все користуватися індуктивним методом, воно описує конкретні мовні акти конкретних мов» (переклад наш) [4, 7—8].

З метою перевірки достовірності висновків у процесі аналізу було проведено численні статистичні підрахунки.

Матеріалом для аналізу є оригінали англійських текстів XX ст.

Діахронічний аналіз не є предметом розгляду в нашій статті, тому ми не зупиняємося на їх кількісному зростанні, нагадуємо лише, що в XX ст. їх кількість значно більша, ніж в XIX і XVIII ст.

У процесі роботи ми прийшли до висновку, що структуру аналізованого типу можна розділити на дві підгрупи, синонімічні відповідно дієсловам в активному і пасивному стані.

До першої підгрупи, що включає прикметники, які в сполучках з дієсловом — зв'язкою «to be» синонімічні дієсловам в активному стані, відносяться семантичні підгрупи, що означають:

а) різні процеси розумової діяльності.

Напр., (to be) doubtful, fearful, hopeful, mindful, regretful, repentant, suspicious, trustful, thoughtful.

He is as you have, probably, guessed slightly doubtful as to what he ought to say.

(Chesterton)

That made me even more regretful that I had to go into hospital.

(Mason)

б) різні відношення об'єктів:

Напр., (to be) different, conducive (conductive), indicative, etc.

This is not an idea conducive to good humour.

(Maugham)

He was different from the young man who had come to the gallery to look for Gwennan.

(Holt)

в) конкретні дії:

Напр., (to be) conversational Behind the counter come ladies and gentlemen were happily conversational.

(Walpole)

Як бачимо, тут в основному домінують групи з абстрактною семантичною характеристикою.

Морфологічна сегментація першої підгрупи вказує на перевагу суфіксів -ful — 43%, -ive — 19%, -ent — 18%.

Друга підгрупа включає прикметники у сполученні з дієсловом «to be», що виступає із значенням пасивності, ускладненої модальним відтінком (див. напр., conceivable) that can be imagined, thought of or understood. Тут в основному можна виділити три групи:

а) із значенням звичайних повсякденних дій:

Напр., (to be) readable, laughable, speakable

I consider this matter not to be laughable at.

(Ellery Queen)

б) із значенням розумової діяльності:

Напр., (to be) thinkable, advisable, believable

He was thinkable of his future.

(Holt)

в) слова різної семантики в більшості випадків абстрактного характеру, що не піддаються однозначній кваліфікації:

Напр., (to be) acceptable, answerable, reliable, etc.

The argument was unanswerable.

(Cronin).

Структурна одноманітність цих слів цілком очевидна, їм властивий суфікс -able, з поодиноким використанням варіанта -ible.

Така формальна одноманітність характерна саме для таких конструкцій, що тяжіють до дієслова.

Закономірно виникає питання: як пояснити розповсюдження цих утворень у сучасній англійській мові. Системний підхід до явищ мови зобов'язує нас шукати пояснення у загальних закономірностях будови англійської мови.

Більшість дослідників відносять англійську мову до аналітичних мов. Ми вважаємо, що аналітична будова мови передбачає існування системи параметрів, що проходить через всі мовні шари, за винятком фонемного. Відомо, що в структурі мови немає певної симетрії.

Якщо виділяти в аналітизмі як основну його рису роздільне використання лексичного і граматичного (за Б. С. Хаймовичем і Б. Й. Роговською) [5], ми вважаємо основною ознакою аналітизму на синтаксичному рівні тенденцію до розщеплення структурного і смислового всередині предикації (Див. напр., It is necessary to go, де структурна і семантична частини підмета синтаксично розірвані, або Does he know it?, де does синтаксичне слово — морфема виступає як структурний присудок, тоді як know є носієм семантичного навантаження).

Поширення утворень типу «to be hopeful», що вживаються переважно як присудок з його предикативним членом, можна розглядати, як одну з маніфестацій подальшого посилення аналітичних тенденцій у сучасній англійській мові.

Проаналізуємо декілька речень:

Two people were happily conversational.
(Walpole).

I am fearful (as to) what I ought to say
(Hornby).

Ми бачимо розщеплення структурних і семантичних компонентів комунікативного присудка, хоч воно й не досягло того ступеня абстракції, що характеризує повністю граматизовані утворення типу: Does he know it?

Подальший аналіз таких структур, як I am doubtful, hopeful, regretful, etc. дасть змогу простежити вплив дієслова на характер сполучень, що формуються навколо нього, як його синоніми, та поглибити наше розуміння природи аналітизму англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. В. Виноградов. Русский язык, М., 1947.
2. В. М. Жермундський. Про аналітичні конструкції.
3. F. R. Palmer. A Linguistic Study of the English Verb. London, Longmans, 1965.
4. І. І. Ревзін. Модели языка. М., 1962.
5. Б. Й. Роговська, Б. С. Хаймович. A Course in English Grammar, М., 1967.
6. А. И. Смирницкий. Морфология английского языка. М., 1959.
7. A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield. The Advanced Learner's Dictionary of Current English, London, 1958, p. 203.
8. Збірник. Аналитические конструкции в языках разных типов. «Наука», 1965.

А. Г. Дородних

ЕВОЛЮЦІЯ ДІЄСЛОВА DARE У СУЧАСНИЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Хук і Метьюз пишуть [1], що іноді dare вживається як модальне допоміжне дієслово, особливо в заперечних та питальних реченнях. Але dare поступово втрачає свою модальну функцію.

Дійсно, dare втрачає властивості модального дієслова навіть у заперечних та питальних реченнях. Наприклад, ліворуч від dare з'являються допоміжні дієслова, праворуч — to. Але чи можна вважати, що dare перестає бути модальним дієсловом. Адже значення dare не змінюється від того, що воно перестає бути аномальним дієсловом.

Існує декілька варіантів оточень dare. Метою нашого експерименту було виявлення розподілу цих варіантів за ступенем частотності.

Ми провели три експерименти, причому різними були не тільки методи, але й піддослідні.

Експеримент I. 25 англійцям та 22 американцям були пред'явлені на вибір чотири нижче наведених варіанти.

Експеримент II. 14 англійцям та 12 американцям було запропоновано вжити dare у відповідних ситуаціях.

Експеримент III. 12 англійцям та 26 американцям було дано завдання перефразувати речення:

(a) He hasn't the courage to tell them.

(b) He didn't have the courage to tell them.

(c) I don't think he will be impudent enough to say that in her presence, вживаючи дієслово dare.

У наведеній таблиці подано загальні результати експериментів. Через те, що кількість інформантів неоднакова, ми приводимо процентні відношення. Слід визначити, що наші результати різко відрізняються від результатів Кверка [2]. У нього було 76 інформантів, з них декілька американців (кількість невідома), і він уживав засіб трансформацій.

Результати трьох експериментів у процентному відношенні

	GB				USA			
	1	2	3	В середньому	1	2	3	В середньому
I dare not tell him . .	8	35,7	41,7	28,5	18	9,1	15,4	14,2
I daren't tell him . . .	80	57,2	41,7	59,6	0	0	0	0
I don't dare to tell . .	4	0	0	1,3	13,5	9,1*	11,5	11,4
I don't dare tell . .	8+4*	7,1	0	6,4	68,5	63,9 +27** (90,9)	65,4	74,9
He dares not tell . . ***			6,7				3,8	

* Уживано як можливий варіант.

** Замість do вживано would.

*** Тільки в третьому експерименті.

	Експеримент 1966 р.		Експеримент 1961 р.	
aux+neg+dare+to	64%	} 81	22%	} 34
aux+neg+dare+Ø	17		12	
dared+neg+to	1	} 18	1	} 65
dared+neg+Ø	11		36	
dare+neg+Ø	7		21	
durst+neg+Ø	0		8	

Результати 1961 та 1966 рр. у самого Кверка протилежні, а результати 1961 р. не так різко відрізняються від наших даних.

	Експеримент Кверка, %		Наш експеримент, %	
aux+neg+dare+to	22	} 34	2	} 9,55
aux+neg+dare+Ø	12		7,55	
dare+neg+Ø	57	} 65	90,45	} 90,45
durst+neg+Ø	8		0	

Кверк пояснює розбіжність між результатами своїх експериментів тим, що в експериментах 1961 р. інформанти перекладали староанглійську поезію, а в експерименті 1966 р. вихідним реченням було *He dared to answer me back*.

Ми також ужили засіб трансформацій для одержання питального речення з *dare* (брало участь 10 англійців та 10 американців). У випадку (а) вихідним реченням було *He doesn't tell her*, а у випадку (в) — *He doesn't dare tell her*.

	GB, %	а) USA, %	GB, %'	б) USA, %
dare + Ø	70	30	0	0
aux + dare + to	10	10	20	20
aux + dare + Ø	0	10	70	50
неправильно зробили операцію чи відмовилися зробити	30	50	10	30

Як бачимо, результати прямо залежать від вихідного речення. До того, як інформантам було пред'явлено (в) *He doesn't dare tell*, один англієць і один американець ужили *do + dare + to*. Але коли ми пред'явили (в), обидва «запам'ятовували» про *to* і робили за схемою *do + dare + Ø*. Ще два інформанти, неправильно виконавши завдання (а), вжили *He doesn't dare to tell her*.

З другого боку, дія у вихідному реченні відноситься до минулого часу, отже, результати Кверка слід порівнювати з нашими результатами в третьому експерименті (в).

	Експеримент Кверка, %		Наш експеримент, %			
	GB*		USA			
aux+neg+dare+to	64	81	33,3*	75	5,4	88,7
aux + neg+dare+Ø	17		41,7		73,3	
dared+neg+to	1	18	0	33,3	0	11,5
dared+neg+Ø	11		0		11,5	
dare+neg+Ø	7		33,3		0	

Виявляється, що різниця в результатах не дуже велика, і розбіжності спостерігаються у вживанні /невживанні *to*. Отже, метод трансформацій не можна прийняти в експериментах на вживання /невживання *to*, бо неминуче буде присутнім елемент навчання.

Подивимось, що ми одержали для (с).

	GB, %	USA, %
He will not dare to say	16,7	23,3
He will not dare say	50	73,3
He dare not say	33,3	—

Порівняння результатів експериментів показує, що англійці, як і раніш, уживають *dare* як аномальне модальне дієслово. Американці частіше користуються чимось середнім: *aux + dare + Ø* (а catenative [див. 3]). Далі, форма минулого часу *dare*

* 8,3% уживано як варіант.

дуже рідко вживається як модальне дієслово в питальних і заперечних реченнях.

У досліджуваних М. Ерман текстах [3] зустрілося 19 випадків з *dare*, з них лише два з яскраво висловленим модальним *dare*, між ними: «aspects of death... .. *dare not be confused*». М. Ерман вважає таке вживання *dare* з неживим іменником помилкою і зауважує, що це наслідок низької частотності *dare* (згадаємо, що в списку частотності модальних дієслів *dare* займає останнє місце). У Шекспіра М. Ерман знайшла 23 випадки вживання *dare* та 7 *durst*. У всіх випадках *dare* вживається як сталий член закритого класу модальних дієслів.

Порівняння результатів опитування інформантів та аналізу текстів дозволяє припустити, що в британському варіанті англійської мови у теперішньому часі *dare* вживається головним чином як аномальне модальне дієслово, а в минулому та майбутньому часі переважають *aux+dare+Ø* та *aux+dare+to*. В американському варіанті переважає *aux+dare+Ø*. Які причини викликають нестабільність оточень *dare*? Одна вже згадувалася. Це низька частотність. Звідси вплив аналогій. Друга причина, мабуть, фонетична. Інформанти-американці кажуть, що їм незвично вимовляти *daren't*. Можливо через це вони вважають за краще вжити *dare not* чи *aux+neg+dare*. Англійці кажуть *dared not* чи *daren't tell*, але не *daredn't*. Коли англійці говорять про майбутню дію, вони уживають іноді *dare not*, а американці — тільки *will+dare*.

Але той факт, що праворуч від *dare* вживається *Ø* свідчить про те, що воно ще не повністю відділилося від аномальних модальних дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. J-N. Hook, E. G. Matthews. Modern American Grammar and Usage, N. Y., 1956.
2. Randolph Quirk. Investigating Linguistic Acceptability. Un-ty Coll., London and Jan Svartvik, Göteborg, 1966.
3. M. Ehrman. The meanings of the Modals in Present -Day American Language. The Hague — Paris, 1966.

Ю. Ф. Єщенко, В. М. Ніколаєва

ДО ПИТАННЯ ПРО ПАРАДИГМУ РЕЧЕННЯ

Парадигма речення розглядається лінгвістами по-різному. Ми поділяємо точку зору тих лінгвістів, що розуміють її як сукупність структурно відмінних, але семантично співвіднесених одиниць, пов'язаних предикативними відносинами [1]. Термін «предикативність» слід уточнити, бо його часто плутають з «предикацією». Ми розуміємо «предикативність» як відношення висловленої думки до ситуації мови, що включає того, хто гово-

рять, його мовний акт як подію в часі і навколишню дійсність з точки зору того, хто говорить, тому що власне ці компоненти завжди наявні в кожній мовній ситуації. Форми виразу предикативності можуть бути різними. Тому ми вважаємо за необхідне розмежувати саму предикативність як властивість речення та обов'язкову умову його існування і форму її виразу в мові як одиниці плану змісту і плану висловлення. Таким чином, «предикативність» у нашому вживанні — це одиниця плану змісту, «предикація» — одиниця плану висловлення.

Існує декілька видів предикації. Це насамперед так звана «первинна» предикація у двоскладових реченнях з дієсловом-присудком в особовій формі. Крім первинної, існує ще й вторинна предикація. Вторинна предикація розуміється нами в тому ж значенні, в якому цей термін був введений в радянське мовознавство Г. Н. Воронцовою, тобто щодо двоскладових та односкладових конструкцій¹. Наявність предикативності в конструкціях є підставою для зведення їх у парадигму речення. Для зручності викладу речення з первинною предикацією ми позначаємо терміном «предикативна одиниця 1, або ПО1», двоскладові конструкції з вторинною предикацією — терміном «предикативна одиниця 2, або ПО2», односкладові конструкції з вторинною предикацією — терміном «предикативна одиниця 3, або ПО3».

Кожна з названих вище предикативних одиниць створює систему. В наш час **визнання** системного характеру мови, підхід до аналізу певного явища як прояву системності на певному рівні є, як відомо, одним з основних напрямів у розвитку радянського мовознавства. Системи, що створені вказаними трьома видами предикативних одиниць, позначимо символами S_1 , S_2 , S_3 . Система S_2 містить конструкції, утворені з двоскладових речень, тобто з ПО1 за допомогою трансформації, що полягає в обов'язковій зміні фінітного дієслова на нефінітне: $vV \rightarrow V$, $vN_1 \rightarrow N_1^2$ і в необов'язковій зміні форми підмета:

$$N_{com} \rightarrow \{N_{com}, N, s\}; P_{nom} \rightarrow \{P_{nom}, P_{obj}, P_{ross}, P_{refL}\}^3$$

Систему S_3 складають конструкції, що утворилися внаслідок трансформації двоскладових речень — ПО1, яка полягає 1) у викресленні суб'єкта ідентичного суб'єкту матричного речення, а також неозначено-особового або загально особового суб'єкта; 2) у викресленні зв'язок та допоміжних дієслів; 3) у перетворенні фінітного дієслова на нефінітне:

$$\left. \begin{matrix} N_v V \\ N_v V_1 \end{matrix} \right\} \rightarrow N_v V \emptyset V_1; \left. \begin{matrix} N_v V \\ N_v N_1 \end{matrix} \right\} N_v V \emptyset N_1.$$

¹ Детальніше про вторинну предикацію див. Г. Н. Воронцова «Вторичный предикат в английском языке», «Иностранные языки в школе», 1950, № 6.

² V — допоміжні дієслова, дієслова-зв'язки, морфеми — носії граматичних значень особи, числа, часу, способу; vV — фінітні дієслова; V — нефінітні дієслова; N — іменна частина іменного присудка.

³ Детальніше про форми виразу головних компонентів див. статтю Ю. Ф. Єщенко.

Якщо суб'єкт конструкцій ПОЗ неозначено-особовий або загально-особовий, відбувається трансформація:

$$C_v NV \rightarrow C_\emptyset V; C_v NN_1 \rightarrow C_\emptyset N_1.$$

Інваріантом парадигми речення ми вважаємо мінімальні абстрактні структури — носії певного семантичного змісту, що набувають певної форми, реалізуючись у мові. Ці певні форми втілення абстрактних структур у мові становлять варіанти парадигми. Такими варіантами в нашій парадигмі є конструкції ПО1, ПО2, ПОЗ. Конструкції ПО1, що породжують ПО2 і ПОЗ, є основним варіантом парадигми речення, або базисом, ПО2 і ПОЗ — допоміжні варіанти парадигми.

Ми простежили функціональне використання вказаних предикативних одиниць і дійшли до висновку, що вони функціонально не тотожні, хоч і здійснюють переважно однакові (інваріантні) функції — конструкції ПО2 виконують ті самі функції, що й ПО1, за винятком функції допустових обставин та способу дії; конструкції ПОЗ не виконують лише функцію обставини місця.

Нами проаналізована також частота вживання предикативних одиниць ПО1, ПО2, ПОЗ в різних функціях для того, щоб з'ясувати, які функції є найтипівішими для систем, утворених вказаними предикативними одиницями. Аналіз проводився в чотирьох мовних стилях — в художній прозі, в драматургії, в газетному стилі та в науковій прозі.

Проведений аналіз свідчить, що для системи S_1 найхарактернішими функціями є непідпорядковуюча та підпорядковуюча¹. Функція непідпорядковуюча по частоті вживання займає перше місце в стилях художньої прози — 30%, драматургії — 47%, наукової прози — 36%. У газетному стилі на першому місці стоїть функція підпорядковуюча — 35%.

Найбільш характерними функціями для системи S_2 у всіх проаналізованих стилях мови є функції додатка і непідпорядковуюча. Конструкції ПО2 у функції додатка займають найбільший обсяг в системі S_2 — 60% в художній прозі, 81% — в драматургії, 75% — в газетному стилі, 67% — в науковій прозі.

¹ Конструкції ПО2 і ПОЗ можуть бути підпорядковані та непідпорядковані. Підпорядковані предикативні одиниці за функціями, які вони виконують, еквівалентні членам речення і вживаються у функціях підмета, предикативного члена, додатка, означення та обставини. Непідпорядковані предикативні одиниці, на нашу думку, виконують функції непідпорядковуючу та підпорядковуючу залежно від наявності або відсутності зв'язку з підпорядкованими предикативними одиницями. Якщо непідпорядковані предикативні одиниці зв'язані з підпорядкованими, вони є головними по відношенню до них і виступають у функції підпорядковуючій; якщо ж вони зв'язані з іншими непідпорядкованими предикативними одиницями у складному реченні або функціонують самостійно (окремо), вони виступають у функції непідпорядковуючій.

Для системи S_3 в стилі художньої прози та газетному найхарактернішими є функції невідповідності і додатка. В художній прозі на першому місці стоїть функція невідповідності — 35%, в газетному — функція додатка — 27%. В стилі драматургії та наукової прози найбільш характерними є функції додатка і обставини мети. В стилі драматургії на першому місці стоїть функція додатка — 47%, в науковій прозі — функція обставини мети — 34%.

Таким чином, найхарактерніші функції систем S_1 , S_2 , S_3 різні.

Було проаналізовано також частотність вживання конструкцій ПО1, ПО2, ПО3 у названих мовних стилях. Одержані статистичні дані свідчать, що найбільш вживані конструкції ПО1: в художній прозі вони становлять 75% від загальної кількості предикативних одиниць, у драматургії — 85%, у газетному стилі — 71%, у науковій прозі — 72%. Найменшою частотністю вживання в системі предикативних одиниць характеризуються конструкції ПО2: у драматургії вони становлять 6%, в художній прозі — 8%, в газетному та науковому стилях — 9%.

На підставі аналізу предикативних одиниць ПО1, ПО2, ПО3 парадигму речення можна визначити як сукупність синтаксичних одиниць-варіантів, що характеризуються спільністю плану змісту — спільністю семантичної інформації та предикативністю, і різняться у плані виразу головних компонентів, у функціональному плані та частотності вживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Н. Ю. Шведова. Парадигматика простого предложения в современном русском языке. Русский язык. Грамматические исследования. М., 1967.

2. Ю. Ф. Єщенко. Форми виразу головних компонентів у двоскладових конструкціях з вторинною предикацією. «Вісник Харківського університету, іноз. мови», вип. 5. 1972.

В. І. Каравашкін

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ МОДЕЛІ АД'ЕКТИВНИХ КОМПОЗИТ З КАУЗАЛЬНИМ ЗВ'ЯЗКОМ МІЖ КОМПОНЕНТАМИ

Імпліцитно представлений у складних прикметниках каузальний зв'язок виявляється через їх трансформацію в синтаксичні словосполучення, де цей зв'язок знаходить своє експліцитне вираження. Як справедливо зазначає Вольфганг Флейшер, трансформабельними є тільки мотивовані структури [8, 221].

Принцип семантичної мотивованості¹, тобто можливості компонентів складних слів співвідноситься з самостійно функціо-

¹ Для нас «семантична мотивованість» в розумінні М. Д. Степанової та І. І. Чернишової [3, 40, 108].

нующими в синтагматичному ланцюгу словами, лежить в основі розгортання аналізованих ад'єктивних композит у словосполучки. При побудові трансформаційних моделей, що відрізняються від вихідної моделі структурою при збереженні свого інваріантного значення, додержуються такі обмеження¹.

а) у сполучки слів не вносяться ніякі інші повнозначні слова, крім тих, що відповідають компонентам складного слова;

б) допускається присутність слів, нездатних самостійно виступати у функції членів речення і призначених для вираження семантико-синтаксичних відношень між повнозначними словами (тобто прийменників, сполучників).

Як еквівалентні конструкції розглядаються різнорівневі одиниці, що є правомірним з двох причин: по-перше, тому що німецьке словотворення має яскраво виражену синтаксичну природу, на що неодноразово вказували дослідники (М. Д. Степанова, В. Г. Адмоні, В. Хенцен та ін.), і, по-друге, через паралельність використання композит і відповідних словосполук у текстах [5, 135]. Для ілюстрації наведемо декілька прикладів:

"Er drehte sich um, aber die Straße war — **regennaß** und leer".

(A. Seghers, Das Vertrauen).

"Die Millionenstadt schläft; den schweren, tiefen Schlaf **arbeitsmüder** Menschen".

(J. Petersen, Sache Baumann).

"Ringsum auf den Stühlen saßen **wartemüde** Menschen, manche in abgetragenen Kleidern aus schlechten Stoffen, manche in guten Sachen nach modernem Schnitt".

(K. Kammer, Weg ohne Wahl).

"Ich schaue in sein munteres Gesicht, das rot und **naß vom Regen** unter dem Schlapphut leuchtet".

(E. M. Remarque, Der schwarze Obelisk).

"Man schließt die Faust, weißt du ... sie ist nicht besonders kräftig, denn man ist **müde von der Arbeit**".

(Th. Mann, Buddenbrooks).

"Wir waren müde **vom vielen Warten**".

(L. Renn, Krieg).

"Viele hatten sich schon enttäuscht und mißmutig entfernt. Es wurden immer mehr **des Wartens müde**".

(W. Bredel, Die Väter).

Можливість паралельного використання цілісно і окремо оформлених одиниць свідчить про відсутність повної ідіоматичності у відповідних композит [2, 44].

Отже, оскільки ми виходимо із складних прикметників каузального типу, то природно, що для нас модель ZS (складні слова) є вихідною. Трансформаційними конструкціями будуть:

¹ Ми тут використовуємо принципи, розроблені М. Д. Степановою і В. С. Вашуніним [4, 41; 1, 32—33].

а) $A + pr + S$, тобто прикметник, співвідносний з другою основою + прийменник, що експліцитно виражає характер відношень + іменник, співвідносний з першою основою;

б) $S_{gen} + A$, тобто іменник в генітиві, співвідносний з першою основою + прикметник, співвідносний з другою основою;

в) $A + zu + inf.$, тобто прикметник, співвідносний з другою основою + zu + інфінітивна форма дієслова, з якою співвідноситься перший компонент.

У результаті трансформації маємо три рівності:

$$ZS = A + pr + S;$$

$$ZS \pm A + pr + S = S_{gen} + A;$$

$$ZS = A + pr + S = S_{gen} + A = A + zu + inf.;$$

Розглянемо діапазон дії цих рівностей. Як відзначає багато дослідників, модель вважається продуктивною, якщо вона забезпечує створення варіантних рядів за першим або другим компонентом. Ми виділяємо два ряди, яким властива стереотипність, повторюваність перших чи других компонентів: а) ряди, що означають причину; б) ряди, що означають наслідок.

Всередині рядів виділяються різноеквівалентні типи залежно від дії виділених трансформ.

Ряди, що означають причину

$$\Pi \begin{cases} C_1 \\ C_2 \\ C_3 \\ \dots \end{cases}$$

Відмічаємо константність причинного і змінність наслідкового компонентів.

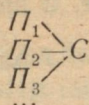
У «причинному» ряді є дійсною рівність $ZS = A + pr + S$, тобто маємо **двохеквівалентний тип**

ZS	$A + pr + S$
alter—s—schief	schief vom Alter
—schwach	schwach durch das Alter
—taub	frisch vom Tau
....	
tau—frisch	frisch vom Tau
—feucht	feucht von Tau
—naß	naß vom Tau
....	

Ряди є відкритими. Із загальної кількості ад'єктивних композит (125) 85 «організовані» за першим компонентом у 26 рядів, а 40 являють собою поодинокі випадки, причому багато з них, очевидно, теж мають або можуть мати ряди, проте вони нами ще не виявлені.

Таким чином, для «причинного» ряду є характерним **двохеквівалентний тип**, але з одним винятком для композит з другим компонентом — müde, про який мова йтиме далі.

Ряди, що означають наслідок

Відмічаємо константність наслідкового і змінність причинного компонентів. У «наслідковому» ряді теж переважає двохеквівалентний тип:

ZS	A + pr + S
regen—naß	naß vom Regen
schnee—	— vom Schnee
milch—	— von Milch
....	
zorn—rot	rot vor Zorn
ärger—	— vor Ärger
freude—	— vor Freude
....	

Слід підкреслити, що в «наслідкових» рядах можливі і багатоеквівалентні (трьох-, чотирьох-) типи у тих випадках, коли другим компонентом є *n*-валентний прикметник.

Трьохеквівалентний тип

ZS	A + pr + S	S _{gen} + A
pflaster—müde	müde vom Pflaster	des Pflasters müde
wege—	— vom Weg	des Weges —
alters—	— vom Alter	des Alters —
semester—	— vom Semester	des Semesters —

Цей тип є характерним для ад'єктивних композит каузального походження, першим компонентом яких виступає іменник, словотвірно не зв'язаний з дієсловом, а другим компонентом є прикметник -müde.

Чотирьохеквівалентний тип

Тут слід розрізнити дві групи: 1) складні слова, в яких наслідковий компонент буде -müde, а перший компонент — іменник, словотвірно зв'язаний з дієсловом.

ZS	A + pr + S
arbeits—müde	müde von der
flug—	Arbeit
reise—	— vom Flug
	— von der
	Reise
S _{gen} + A	A + zu + inf.
der Arbeit müde	müde, zu arbeiten
des Flugs —	— , zu fliegen
der Reise —	— , zu reisen

2) ал'ективні композити каузального типу, в яких наслідковим компонентом буде -müde, а причинним — дієслівна основа

ZS	A + pr + Z
warte—müde	müde vom Warten
schreib—	— vom Schreiben
wander—	— vom Wandern
$S_{gen} + A$	A + zu + inf.
des Wartens müde	müde, zu warten
des Schreibens —	— , zu schreiben
des Wanderns —	— , zu wandern

«Наслідкові» ряди теж відкритого типу. Із загальної кількості композит (125) 110 «організовані» за другим компонентом, утворюючи 22 ряди, і, крім того, відзначено 15 поодиноких випадки, які теж, очевидно, мають або можуть мати ряди, що нами ще не доведено.

У результаті проведеного аналізу можна говорити про «універсальність» двохеквівалентного типу, характерного і для «причинних», і для «наслідкових» рядів. Багатоеквівалентні типи є властивими для каузальних прикметників, у яких другий компонент має валентність більше одиниці [6, 231; 7, 114]. Особливо активним у цьому відношенні є прикметник müde, дієвість якого обумовлена активізацією саме каузального значення.

Розглянуті нами трансформаційні моделі ад'єктивних композит каузального типу підтверджують висловлену М. Д. Степановою думку про те, що «стандартні і продуктивні типи складних слів еквівалентні словосполучкам, існують не тільки у складі іменника, але й у складі інших частин мови» [4, 47]. У нашому випадку йдеться про прикметники з каузальним зв'язком між компонентами.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. С. Вашунин. Применение трансформационного анализа к исследованию сложных слов в немецком языке. — «Вопросы современной филологии», т. 46, вып. 2, М., 1967.
2. К. А. Левковская. Именное словообразование в современной общественно-политической терминологии. Изд. АН СССР, М., 1960.
3. М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. Лексикология современного немецкого языка. «Высшая школа», М., 1962.
4. М. Д. Степанова. О трансформационных моделях сложных слов в современном немецком языке. — «Иностранные языки в высшей школе», М., 1962.
5. М. Д. Степанова. Методы синхронного анализа лексики. «Высшая школа», М., 1967.
6. О. I. Moskalskaja. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. «Hochschule», М., 1971.
7. Karl-Ernst Sommerfeldt. Zur Valenz des Adjektivs. — «Deutsch als Fremdsprache», 1972, 2.
8. Wolfgang Fleischer. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1969.

ДО ПИТАННЯ ПРО СУФІКСАЛЬНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИХ ТЕРМІНІВ-ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Однією з характерних особливостей залізничної термінології є перевага в ній термінів-іменників. У німецько-російському словнику [1] на 25 тис. залізничних термінів припадає приблизно 98% термінів-іменників; повнозначні слова — терміни, які відносяться до інших лексико-граматичних категорій, становлять всього 2%, а числівники і займенники зовсім не зустрічаються.

Серед термінів-іменників у галузі залізничної термінології кореневі терміни становлять порівняно невелику частину — 1,1%, але вони використовуються як основний лексичний матеріал для творення вивідних і складних термінів і термінологічних словосполучень. При цьому найбільш продуктивним способом є суфіксальний.

Суфікси іменників, як зазначає М. Д. Степанова [2], можуть бути розподілені по рядах залежно від їх співвідношення з різними частинами мови:

I ряд — суф. чол. роду: -er (-ler, -ner, -aner, -enser);
-ling, -e, el;
-rich, -bold, -ian;

II ряд — суф. жін. роду: -in (-erin, -lerin, -nerin);
-schaft, -heit (-keit, -igkeit);
-ei, (-erei), -e, -de, -t;

III ряд — суф. сер. роду: -chen (-elchen), -lein, tum,
-tel (-stel);

IV ряд — суф. без спеціальної родової диференціації: -nis, -sal.

Слід зазначити, що поза увагою М. Д. Степанової залишився суфікс -ung, що не знайшов собі місця у відповідному ряді, але який є одним з продуктивних суфіксів у творенні залізничних термінів.

Аналіз фактичного матеріалу [1] свідчить про те, що найбільш продуктивними суфіксами для творення залізничних термінів є суфікси: -ung, -er, -keit, -heit. Із загальної кількості вивідних термінів, зареєстрованих у словнику [1], 60% припадає на терміни, утворені з суфіксами -ung, -er, -keit, -heit. Суфікси -e, -ei, -og, що характеризуються емоційними відтінками, при утворенні технічних, зокрема залізничних термінів, у сучасній німецькій мові майже не використовуються.

При дослідженні залізничної термінології виявилось, що більшість похідних термінів, утворених суфіксальним способом, є терміни, які означають:

- а) процес або дію: Kupplung — зчеплення
 Entladung — розвантаження
 Bremsung — гальмування
 тут має місце поєднання значення дії і її результату;
 б) результат дії: Ausbauchung — опуклість
 Ausbiegung — вигиб;
 в) деталі, вузли: Mutter — гайка
 Spanner — натяжне пристосування,
 Nabe — втулка
 Schieber — золотник, повзун, задвижка;
 Lager — підшипник;
 г) інструменти: Ausbohrer — розточувальний інструмент,
 великий бур, свердло
 Klemme — затискач, затискний кулак;
 д) прилади: Belüfter — вентилятор
 Erzeuger — генератор
 Verdichter — компресор
 е) активного Koppler — зачіплювач вагонів
 діяча: Begleiter — помічник машиніста
 Dispatcher — диспетчер
 є) матеріали: Bettung — баласт
 Schotter — щебінь, гравій
 ж) властивості: Leitfähigkeit — провідність
 Tragfähigkeit — вантажопідйомність
 з) якості: Unfahrbarkeit — непридатність для проїзду.

Всі ці терміни відносяться до виробництва і експлуатації різних машин, використовуваних для функціонування залізниць.

Аналіз термінів, утворених суфіксальним способом, показує, що найбільш продуктивними суфіксами є -ung і -ег, менш продуктивними — -keit, -heit. Так, наприклад, у словнику [1] з 450 термінів близько 66% термінів утворені за допомогою суфікса -ung, 25% з суф. -ег і тільки 9% припадає на похідні терміни з суфіксами -keit і -heit.

Суфікс -ung, близький за значенням до російських суфіксів -ние і -ка, але є випадки, коли термін з суф. -ung перекладається на російську мову терміном з іншим суфіксом, кореневим або складним терміном.

Наприклад: Deckung — 1) перекрытие; 2) защита (кореневий термін), 3) ограждение поезда (складний термін);

Umhüllung — 1) обшивка, 2) покров (кореневий термін), 3) покрытие, 4) упаковка;

Überholung — 1) обгон (кореневий термін); 2) переборка (ремонт), 3) периодический осмотр (складний термін).

Як видно з наведених прикладів, терміни-іменники, утворені від дієслівних основ за допомогою суфікса -ung, за своєю семантикою різноманітні. Крім того, виявляється стійкість суфікса -ung, яка в свою чергу визначається продуктивністю цього су-

Фікса в мові взагалі і його традиційністю у німецькій і російській технічній термінології зокрема.

Терміни, утворені суфіксальним способом, слід класифікувати, на нашу думку, за такими семантичними групами:

1. Терміни-іменники з суфіксом *-ung*, які в свою чергу діляться на:

1) терміни-іменники, що означають назви дії і процесу (*Nomina actiones*): *Kupplung* — 1) зчеплення, 2) з'єднувальна муфта, 3) зчіпка, стяжний механізм, упряжний прилад;

Entregung — 1) розмагнічування, 2) зняття збудження;

2) імена, які виражають стан як результат дії (*Nomina acti*):

Schmierung — 1) змазка

Aushöhlung — 1) вийомка, 2) впадина, 3) поглиблення;

3) конкретна назва предмета:

Ausrüstung — устаткування

Ladung — вантаж

Vorrichtung — 1) прилад, 2) пристосування, 3) апарат, 4) механізм.

Основна маса похідних залізничних термінів-іменників з *-ung*, які виражають дії і процеси, утворені від перехідних дієслів, що мають у своєму складі префікс: *Ausbiegung*, *Beförderung*, *Aushöhlung* та ін.

У російській мові ці терміни-іменники перекладаються відповідно утвореннями на *-ние*, *-ка*: *Ausbiegung* — вигибання; *Aushöhlung* — углублення; *Beförderung* — доставка; *Berasung* — одерновка та ін.

Незначна кількість залізничних термінів-іменників з *-ung* утворена від неперехідних дієслів, у яких наявний або відсутній префікс: *Befahrung*, *Schrumpfung*.

У російській мові їм відповідають похідні терміни з суфіксом *-ние*, *-ка* або кореневі терміни: *Befahrung* — 1) езда, 2) огляд, 3) разведывание; *Schrumpfung* — 1) усадка, 2) сжатие, 3) сужение, 4) натяжение.

Зрідка суфікс *-ung* використовується для утворення похідних термінів від інших частин мови, наприклад, від іменників: *Feder* (пружина) — *Federung* — прогин для пружини або ресори; *Feuer* (вогонь, пожежа) — *Feuerung* — (топлення, паливо).

II. Терміни-іменники, утворені за допомогою суфікса *-er*, можна об'єднати в такі семантичні групи:

1) терміни, що означають:

а) прилади: *Rüttler* (вібратор); *Ausrücker* (вимикач); *Hüpfen* (контактор);

б) деталі: *Läufer* (потоп); *Eintaster* (кнопка, клавіш на пульті управління);

в) інструменти: *Schaber* (шабер, скребок для чистки котла); *Kratzer* (ручний черпак, скребок);

г) терміни, що означають активного діяча: *Entkuppler* (розчіплювач), *Auflieferer* (відправник, експедитор).

III. Терміни, утворені шляхом додавання менш продуктивних суфіксів -keit, -heit, входять у структуру складних залізничних термінів. Вони можуть означати:

1) якість — Leichtzügigkeit (легкість рухомого поїзда);

2) властивість — Leistungsfähigkeit (провозоспроможність залізниці);

3) одиниць вимірювання, потужності: Maßeinheit (одиниця вимірювання), Leistungseinheit (одиниця потужності).

Суфікси -heit, -keit використовуються для утворення технічних термінів від прикметників та прислівників:

wirtschaftlich — Wirtschaftlichkeit;

geschwindig — Geschwindigkeit; uneben — Unebenheit.

Отже, досліджений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1) у творенні залізничних термінів-іменників найбільш продуктивними суфіксами є -ung та -er. Вони представлені великою кількістю різноманітних за своєю семантикою лексем;

2) суфікси емоційних і експресивних відтінків у словотворенні залізничних термінів, як і взагалі в термінотворенні, не використовуються;

3) особливість імен дії, утворених від різних дієслів з різними суфіксами, полягає в сполученні значення дії і значення результату, знаряддя дії та значення осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Немецко-русский железнодорожный словарь. Составители: Д. А. Бунин, Т. А. Данилюк и др. Госуд. изд-во технико-теоретической литературы. М., 1957.

2. М. Д. Степанова. Методы синхронного анализа лексики. Изд-во «Высшая школа», М., 1968.

О. О. Миронов, І. Г. Кушнар'ов

ПОЕЗІЯ ПОЛЯ ЕЛЮАРА «BONNE JUSTICE» В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Творчість французького поета-комуніста П. Елюара відома всьому світові. Українською мовою його твори неодноразово публікувалися у перекладах Є. Дроб'язка, М. Терещенка, І. Ривіної, І. Драча, В. Вовк та інших [див.: 1, 3—8; 2, 3; 5, 138—140; 6, 130]. Помітне місце серед цих творів посідає поезія „Bonne justice“.

C'est la chaude loi des hommes
Du raisin ils font du vin
Du charbon ils font du feu
Des baisers ils font des hommes
C'est la dure loi des hommes
Se garder intact malgré
Les guerres et la misère
Malgré les dangers de mort

C'est la douce loi des hommes
De changer l'eau en lumière
Le rêve en réalité
Et les ennemis en frère
Une loi vieille et nouvelle
Qui va se perfectionnant
Du fond du coeur de l'enfant
Jusqu'a la raison suprême

[7, 113].

Як бачимо, це монолітна поезія, в якій ідейний зміст головного образу — *la loi des hommes* — розкривається в кожній строфі, причому в останній, четвертій — автор подає висновок — узагальнення із сказаного у трьох попередніх. Монолітність поезії, що нагадує сонет на зразок шекспіровських, досягається винятково чітким за своєю ритмомелодикою верлібром без розділових знаків, анафороепіфоричним лексико-синтаксичним повтором перших рядків перших трьох строф, багаторазовим використанням однотипних граматичних і синтаксичних форм, тощо Поезії притаманний глибокий гуманізм: закон життя людей виявляється у праці, відстоюванні своєї гідності, незважаючи на будь-які труднощі, навіть на смерть, у властивому людям високому дусі творчості й гуманності; цей споконвічний закон життя людей є їх невід'ємною й найкращою рисою, він вічно розвивається і вдосконалюється, стає вищим розумом людства.

Вперше на українську мову поезію переклав Є. Дроб'язко:

СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Закон гарячий у людей:
Із грон робить собі вино,
Із вугілля творить вогонь,
А з поцілунків — знов людей.
Закон суворий у людей:
Себе охороняти проти
Війни і злигоднів усяких
Проти смертельних небезпек.

Закон солодкий у людей:
На світло воду обертати,
І мрії обертати на дійсність,
А ворога — на друга й брата.
Закон і давній і новий
Угору йде, весь час зростає
Зі дна дитинячого серця
Аж до найвищого ума [3, 43].

Як бачимо, **архітектоніку, композицію, строфіку, кількість рядків і послідовність передачі змісту** у перекладі відтворено точно.

Лексика оригіналу (за винятком виразу *la raison suprême*) прозаїстична, тому для досягнення в перекладі такої ж монолітності перекладач відтворив її на рівні слів. Зробив він це досить вдало: 80% лексики першотвору перекладено точно, 7% — адекватно (*raisin* — *гроно*, *ils font* — *творити*, *malgré* — *проти*), 7% випустив без втрат (*c'est, qui*), 4% відтворив частково адекватно (*va se perfectionnant* — *угору йде, весь час зростає*; *la raison suprême* — *найвищий ум*), 2% втратив (*intact*); з слів, уведених ним від себе у переклад, 6% зайві й чужі оригіналові, це слова-втички *собі, знов, усяких*; 4% — адекватні, але навряд чи потрібні (*обертати, друг*) є й просто шкідливі слова, що засмічують переклад: *а, і, й*. Отже, Є. Дроб'язко добре відтворив 98% лексики першотвору, що становить 85% лексики перекладу. Таке її відтворення в цілому адекватне. Адекватний і переклад назви поезії. Однак наявність у перекладі десь біля 10% шкідливої, не поетичної лексики робить переклад дуже слабим поетичним твором українською мовою. Що ж до виразу *la raison suprême*, то його Є. Дроб'язко переклав вира-

зом дещо штучним (*найвищий ум*) і позбавленим відповідного оригіналові пафосу.

Граматичних ознак істотного значення поезія в оригіналі має небагато. Насамперед це кількість самостійних і несамостійних частин мови. У перекладі цю особливість оригіналу відтворено так:

Частини мови	Оригінал	Переклад
Іменники	27	27
Прикметники	6	8
Дієслова	9	7
Інші частини мови	20	27

Отже, щодо відтворення головних, самостійних частин мови, то тут переклад Є. Дроб'язка адекватний оригіналові. Але у відтворенні несамостійних частин мови переклад поступається перед оригіналом невиправдано великою кількістю службових слів, що засмічують переклад, роблять його непоетичним з точки зору оцінки його як поезії українською мовою. Дуже погано відтворено синтаксичну будову першотвору, особливо першої і третьої строфи: чужа оригіналові сполучникова будова речень перекладу цих строф цілком позбавляє їх притаманної першотворові монолітності.

З **тропів і фігур** найхарактернішим є для поезії строфічний (анафоро-епіфоричний лексико-синтаксичний) **паралелізм** перших рядків перших трьох строф "*c'est la... loi des hommes*". Його в перекладі відтворено адекватно. **Синтаксично-лексичний паралелізм** I строфи "*du (des) ... ils font du (des)...*". Є. Дроб'язко передав лише частково з використанням лексичних замінів (*ils font — і робить і творить*) та еліпсу. **Еліптичні паралелізми** II та III строфи з випущеними присудками *se garder* і *de changer* передано по-різному: у II строфі — точно, але подання енжамбеману в перекладі було зайвим, а підхід до справи дещо буквалістичним; у III строфі відтворено значно гірше, бо двічі вжито дієслово і порушено структуру речень. **Епітети** передано на рівні якості відтворення лексики. Притаманну першотворові **градацію**, власне — клімакс, подано адекватно.

Головний образ — *la loi des hommes* у перекладі Є. Дроб'язка відтворено адекватно за його змістом, але з істотними порушеннями у формі його подачі, через що в оригіналі образ цей суцільний, монолітний, а разом і величний, що в перекладі передано недостатньо виразно, сказати б — розпливчато й засмічено недоречними словами-втичками.

Ідейно-тематично переклад адекватний оригіналові.

Ритмомелодика першотвору як неримованого метричного верлібра Є. Дроб'язко відтворив у перекладі неадекватно: у ше-

сти рядках [4, 6, 7, 11, 12 і 14] він порушив систему наголосів, що призвело до істотних змін не на користь поезії; порушено й характерну рису перших рядків перших трьох строф, як і деяких інших, що починаються анапестом, який переходить в ямб — — — — —. Такий зачин надає з самого початку звучання кожній строфі певної урочистості, що цілком утрачено в перекладі. Зміни у системі наголосів призвели до змін і в мелодичній будові перекладу на відміну від першотвору, що також є чималим недоліком.

Таким чином, на підставі поданого аналізу з впевненістю можна твердити, що переклад Є. Дроб'язка не є адекватним оригіналові, хоча деякі елементи оригіналу в перекладі подано добре. Як самостійний твір українською мовою, цей переклад має один головний недолік — наявність великої кількості зайвих слів, слів-втичок, що засмічують вірш, позбавляють його поетичності.

Другий переклад здійснено М. Терещенком:

ДОБРИЙ ЗАКОН

Є чудовий закон у людей:
З винограду робити вино,
Із вугілля робити вогонь,
З поцілунків робити людей.
Є суворий закон у людей:
Зберігати свою суть
 повсякчас
На війні, серед горя, в журбі,
Незважаючи навіть на смерть.

Є прекрасний закон у людей:
Обертати воду на світло,
Сни — у дійсність живу,
У братів — своїх ворогів.
Цей закон є старий і новий.
Він щодня досконаліш стає,—
Чи то в серці малої дитини,
Чи в найвищій душі людській.
[4, 144—145].

Архітекtonіку, композицію, строфіку, кількість рядків і послідовність передачі змісту в перекладі М. Терещенка відтворено точно.

Лексику поезії М. Терещенко відтворив також на рівні слів, але зробив це краще за Є. Дроб'язка: 80% її він переклав точно; 8% адекватно інтерпретував (*chaude* — *чудовий*, *se* — *свою суть*, *doise* — *прекрасний*, *qui* — *він*), причому в інтерпретації цій є певна тенденція — від матеріального в оригіналі до духовного в перекладі; 2% добре замінив (*intact* — *посвякчас*); 4% неістотної лексики випустив (*et*); але 4% істотної лексики в перекладі втрачено (*intact, malgré*) і 2% інтерпретував неадекватно (*la raison suprême* — *найвища душа людська*). Із слів, уведених М. Терещенком у переклад від себе 9% адекватні оригіналові (*в журбі, живу, цей, щодня, малої*), а 4% — чужі (*чи то, чи*). Отже, М. Терещенко 90% лексики першотвору відтворив добре, що становить 85% лексики перекладу. Однак разом із адекватною лексикою, введеною перекладачем від себе, відпо-

відної першотворові лексики у перекладі 94%! Це робить переклад у лексичному відношенні цілком адекватним оригіналові. Єдине, що все ж таки псує переклад, це штучна інтерпретація виразу *la raison surpême*.

Граматичні особливості оригіналу М. Терещенко відтворив у такий спосіб:

Частини мови	Оригінал	Переклад
Іменники	27	27
Прикметники	6	10
Дієслова	9	10
Інші частини мови	20	26

Отже, М. Терещенко точно відтворив лише кількість іменників, у відтворенні дієслів він також адекватний оригіналові. Що ж до прикметників та інших частин мови, то більша кількість їх у перекладі зовсім не псує його якості, бо все це слова хоч і введені перекладачем від себе, але цілком адекватні змістові оригіналу. **Синтаксичну** будову першотвору М. Терещенко передав майже точно, чим компенсував втрати лексичного характеру.

З **тропів і фігур** перекладач прекрасно відтворив **строфічний** (анафоро-епіфоричний лексико-синтаксичний) **паралелізм** "*c'est la ... loi des hommes*" і **синтактико-лексичний паралелізм** I строфи "*du (des) ... ils font du (des)...*". **Епітети** відтворено на рівні якості відтворення лексики. Адекватно передано притаманну оригіналові, **градацію**, власне, клімакс. **Еліптичні паралелізми** II та III строфи з випущеними присудками *se garder* і *de changer* перекладач подав по-різному й дещо гірше за попередні тропи і фігури. Так, фігуру II строфи подано із заміною додатків обставинами, що стало не на користь перекладові, а фігуру III строфи подано з інверсією її компонентів, внаслідок чого під наголос попали не ті слова, що в оригіналі — **живу** замість **дійсність**, **ворогів** замість **братів**. Однак істотного значення — ні позитивного, ані негативного — ця інверсія не має. Отже, відтворення тропів і фігур у перекладі М. Терещенка слід уважати цілком адекватним.

Головний образ — *la loi des hommes* — у перекладі відтворено цілком адекватно, причому найкраще у I строфі. Порівняно з перекладом Є. Дроб'язка у перекладі М. Терещенка маємо образ суцільний, не роздіблений, монолітний, що прекрасно само по собі й відповідає першотворові.

Ідейно-тематично переклад М. Терещенка також адекватний оригіналові.

Ритмомелодика першотвору подано в перекладі якнайкраще: тут маємо максимальну наближеність перекладу до оригіналу

у кількості й розміщенні наголосів, особливо кінцевих наголосів у кожному рядку, а також у мелодичній будові, бо, як сказано вище, синтаксичну структуру оригіналу в перекладі передано майже точно.

Отже, на підставі поданого аналізу з впевненістю можна твердити, що переклад М. Терещенка є адекватним оригіналові, хоча деякі елементи першотвору подано в перекладі не зовсім задовільно. Прекрасний переклад і як самостійний твір українською мовою: це повноцінна поезія, позбавлена будь-яких істотних недоліків, будь-яких апоетизмів тощо. Досяг цього перекладач в першу чергу тим, що зберіг виняткові художні особливості оригіналу, не скривдив його ідейно-тематичного змісту, скористався тими самими поетичними засобами, що й автор першотвору, майстерно використав відповідні особливості, художнє багатство української мови, не порушивши її законів.

Ясна річ, що поданий вище аналіз дає повну підставу вважати переклад М. Терещенка кращим відтворенням поезії П Елюара українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Всесвіт», 1965, № 7.
2. «Всесвіт», 1958, № 5.
3. «Всесвіт», 1958, № 6.
4. «Всесвіт», 1961, № 12.
5. «Дніпро», 1966, № 1.
6. «Дніпро», 1969, № 9.
7. Paul Eluard. Choix de poèmes. Edition en langues étrangères., Moskou, 1958.

Р. Г. Муха, Б. С. Хаймович

ПРЕДИКАТИВНА І КОМУНІКАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА «ПРЯМОЇ МОВИ»

Почнемо з підсумовування вже висловлених нами поглядів на своєрідність конструкції «прямої мови» [1, 99; 2, 292].

Хоч «пряма» мова (типу He said, "I love you") часто розглядається разом з «непрямою» мовою (типу He said he loved her), вони конструктивно зовсім різні явища. Непряма мова вказаного типу — це звичайне дієсловопірядне речення, що виділяється лише семантикою дієслів мовлення (verba dicendi). Пор.: He said (knew, believed) he loved her. Пряма ж мова — специфічна конструкція, що потребує окремого дослідження.

Традиційне визначення прямої мови як «точної», «буквальної» передачі чужого висловлювання (на відміну від його приблизної передачі у непрякій мові) викликає справедливі заперечення. По-перше, воно залишає осторонь питання про синтаксичну природу прямої мови. По-друге, воно вимагає зіставлен-

ня з оригіналом чужої мови, без чого не можна встановити точність чи приблизність передачі. А оригіналу може і не бути, наприклад, у вигаданій розповіді. І хіба конструкція *He said "I love you"* перестає бути прямою мовою, якщо в ній оригінал передається не точно?

Оскільки пряма мова несе комунікацію, вона відноситься до рівня речення і повинна розглядатися з точки зору головних ознак речення — інтонації в плані виразу, предикативності та комунікативності в плані змісту. Ми розглядаємо пряму мову лише в плані змісту.

Вважаємо, що поширене в радянському мовознавстві визначення предикативності як відношення змісту речення до дійсності занадто широке: і дійсність невичерпна, і зміст речення має безліч варіантів. Фактично повинно йтися про відношення не до дійсності взагалі, а до ситуації мовлення, яку можна звести до трьох компонентів. Це, перш за все, учасники акту мовлення: сам мовець, суб'єкт мовлення і адресат або об'єкт мовлення. Усі істоти і предмети дійсності, які мовець згадує у реченні, він співвідносить з учасниками даного акту мовлення і відповідно ділить на три групи: 1) група, до якої не входять учасники мовлення (третя особа); 2) група, до якої не входить тільки мовець (друга особа); 3) група, до якої входить мовець (перша особа).

Другим компонентом ситуації мовлення є сам акт мовлення — подія, з якою мовець співвідносить у часі всі події, згадані в реченні.

Третім, найскладнішим компонентом ситуації мовлення є створене мовцем уявлення про наявність або відсутність зв'язку між тими явищами дійсності, що згадуються у реченні. На цьому треба зупинитися докладніше.

У реченні «Ворони літають, а корови не літають» мовець не тільки встановлює позитивний зв'язок між словами *ворони* і *літають* і негативний між словами *корови* і *літають*, він також твердить, що такі саме зв'язки існують між референтами цих слів у дійсності. Це твердження є модальністю факту. Коли ж мовець каже: «Якби корови літали...», він вже твердить, що позитивний зв'язок між *коровами* і *літанням* у реченні (пор. «Якби корови не літали...») не відповідає його уявленню про дійсний зв'язок між референтами цих слів. Тут вже модальність не факту.

У реченнях *Корови не літають*, *Нехай корови літають*, *Якби корови літали*, ... — різна модальність, але всі вони виходять з одного уявлення мовця, що в дійсності між коровами і літанням існує негативний зв'язок. Ось це уявлення і є третім компонентом ситуації мовлення.

Отже, між учасниками подій у реченні та учасниками акту мовлення існують **персональні** відношення, між подіями у реченні та подією мовлення — **темпоральні** відношення, між зна-

ком зв'язку в реченні та відповідним знаком в уявленій дійсності — модальні відношення.

Якщо сукупність вказаних елементів речення взяти за його зміст, а сукупність вказаних елементів поза реченням — за ситуацію мовлення, то відношення змісту речення до ситуації мовлення позначимо терміном **предикативність**.

Предикативність можна схематично представляти як систему координат, де персональність, темпоральність і модальність

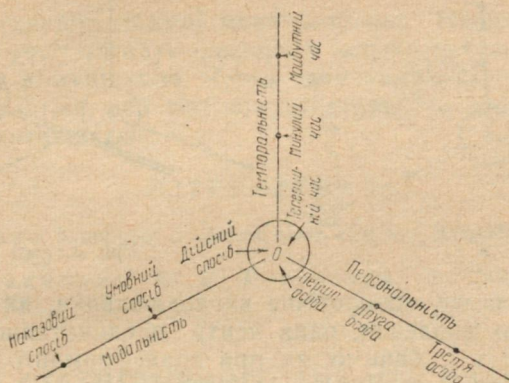

Рис. 1.

є осями координат, а ситуація мовлення — центром системи. На рис. 1 позначення на осях координат зроблено у термінах категорій особи, часу та способу, що входять до складу персональності, темпоральності та модальності, але не вичерпують їх.

Компоненти речення *He said he loved her* на рис. 2 розміщуються так:

Слова *he* та *her* вказують на те, що учасники дій у реченні не збігаються з учасниками акту мовлення і, з точки зору мовця, є третіми особами. Слова *said* і *loved* вказують на те, що дії в реченні відбувалися до акту мовлення (минулий час), а їх позитивний зв'язок такий самий, як у відповідних референтів в уяві мовця (модальність факту, дійсний спосіб). Точка II на схемі показує, де в системі координат збігаються усі три показники предикативності даного речення: третя особа, минулий час і дійсний спосіб.

На схемі рис. 3 показані предикативні зв'язки прямої мови. Як бачимо, вони значно складніші.

Центр предикативності *O* вказує свою роль лише по відношенню до частини прямої мови (авторського вводу) *He said*. Друга частина (чуже висловлення) *I love you* має свою власну систему координат, яка пов'язана з першою тим, що її центр *O₁* знаходиться у певній точці щодо центру *O* першої системи. Ця точка визначається реченням *He said*, бо *he* визначає віддален-

ня O_1 від 0 на осі персональності, а said — по осях темпоральності та модальності. Отже, пряму мову можна характеризувати як висловлювання з двома текстуально пов'язаними центрами предикативності.

Таке визначення відокремлює пряму мову від монологічного висловлення, з одного боку, і діалогічної пари, з другого.

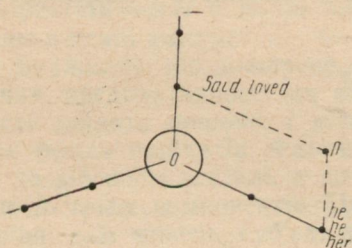

Рис. 2.

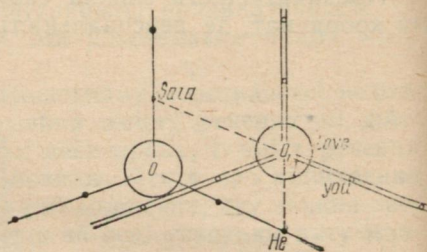

Рис. 3.

Навіть складне монологічне висловлювання, як норма, має одну ситуацію мовлення, один центр предикативності. Порівнюючи рис. 3 і 2, бачимо, як при трансформації прямої мови в непряму один з двох центрів предикативності ліквідується. Той учасник події, який щодо O_1 був першою особою, бо збігався з мовцем, по відношенню до 0 є третьою особою, тому слово I замінюється словом he. Сама подія love збігалася з ситуацією O_1 , тому теперішній час, але стосовно 0 це минулий час, і love замінюється на loved. У даному реченні модальність та сама в обох системах, тому спосіб зберігається. Але якби пряма мова мала вигляд He told me: "Leave the room", то під час трансформації змінилася б і модальність: He told me that I should leave the room. Отже, всі відношення елементів змісту до O_1 переводяться на відношення до 0, а O_1 — другий центр предикативності — ліквідується.

Два центри предикативності має також діалогічна пара типу — Do you love me? — Yes, I do. Але взаємовідношення цих центрів зовсім інші. По-перше, вони не обов'язково пов'язані ситуацією мовлення, яка для них значною мірою спільна.

На відміну від прямої мови, де розрив у часі між двома актами мовлення може бути як завгодно великим (напр., Юлій Цезар сказав: «Я прийшов, побачив, переміг»), у діалогічній парі розриву в часі майже немає. Отже, відношення до акту мовлення, темпоральність, скоріше з'єднує, ніж розв'язує обидва центри.

Персональність теж зближує ці центри. На відміну від прямої мови, у діалогічній парі змінюються лише учасники мовлення (суб'єкт мовлення стає об'єктом і навпаки), усі ж треті особи спільні для обох центрів.

Таким чином, центри предикативності діалогічної пари лише частково розходяться і можна говорити про **ситуативно здвоєні предикативні центри**.

Монолог, діалог і пряма мова розрізняються також за типом комунікативності. У монолозі комунікативність, направленість комунікації, одна: від суб'єкта мовлення до об'єкта. У діалозі, оскільки суб'єкт і об'єкт мовлення міняються місцями, слід говорити про **бікомунікативність**, або краще **інтеркомунікативність**.

Комунікативність прямої мови особлива. Наше речення *He said: "I love you"* нагадує конверт у конверті, комунікацію, що передає іншу комунікацію. Через одну комунікацію ми доходимо до іншої. Отже, цей тип комунікативності слід би назвати **транскомунікативністю**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Р. Г. Муха. К вопросу о прямой речи. «Уч. зап. ХПИИЯ им. Н. К. Крупской», т 5, 1959.
2. Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. *A Course in English Grammar*, М., 1967.

СПРОБА СТАТИСТИЧНОГО АНАЛІЗУ СИНТАКСИСУ МОВИ

(На матеріалі британського та американського варіантів
сучасної англійської мови)

С. Т. Навальна

Проблема вивчення відмінностей британського та американського варіантів сучасної англійської мови не перестає привертати увагу лінгвістів. Дослідження приводять до висновку, що ці розходження не мають систематичного характеру [1, 11], більшість дослідників не додержується так званої теорії американської мови, крайнім прибічником якої є Менкен [2], хоч актуальність питання вивчення особливостей цих відмінностей ні в кого не викликає сумнівів. Дослідження такого типу частіше проводилися на рівні системи або норми* з використанням, головним чином, якісних методів дослідження. Проте, нам здається цікавим зіставлення варіантів мови на рівні індивідуального мовлення за допомогою не тільки якісних, але й кількісних методів.

Особливо це стосується граматики, де відмінності мають рідше структурний характер і частіше зводяться до частотності вживання тих чи інших граматичних явищ [3, 78].

* Тут використовуються поняття та терміни Є. Косерту.

У цій статті робиться спроба проаналізувати синтаксичне функціонування нефінитних * форм дієслова в американському та британському варіантах сучасної англійської мови на матеріалі двох вибірових сукупностей, що відповідають таким умовам:

1. Однорідність: для аналізу була використана діалогічна мова персонажів художніх творів відомих авторів, що вийшли з друку за останні п'ятдесят років.

2. Рівність за обсягом: дві рівні вибірові сукупності загальним обсягом у 200 тис. словоформ; перша — з 28 британських авторів, друга — з 28 американських, приблизно по 3570 словоформ від кожного автора.

Розглядаючи мовлення як імовірний процес та досліджуючи частоти рідких подій (нефінитних форм, які виступають у тій чи іншій синтаксичній функції), ми поставили завдання перевірити гіпотезу про однорідність розподілу синтаксичних функцій нефінитних форм дієслова в британському та американському варіантах англійської мови.

Хай n_1 — обсяг вибірки з британських авторів; n_2 — обсяг вибірки з американських авторів; m_i' — частота i -тої синтаксичної функції з вибірки із британських авторів; m_i'' — частота i -тої синтаксичної функції з вибірки з американських авторів. Тоді, якщо число

$$\chi^2 = n_1 n_2 \sum_{i=1}^l \frac{1}{m_i' + m_i''} \left(\frac{m_i'}{n_1} - \frac{m_i''}{n_2} \right)^2$$

перевищує поріг χ_q^2 , то гіпотеза про однорідність розподілу відкидається з q -процентним рівнем значущості.

У випадку, коли $\chi^2 \leq \chi_q^2$, гіпотеза про однорідність не відкидається.

Статистична перевірка гіпотези про однорідність розподілу синтаксичних функцій нефінитних форм дієслова в британському та американському варіантах сучасної англійської мови була проведена окремо для інфінітива, дієприкметника та герундія з 5%-ним рівнем значущості (традиційним у дослідженнях подібного типу): при цьому за m_i' та m_i'' приймається частота певної (i -тої) синтаксичної функції однієї з нефінитних форм дієслова.

Деякі різновиди однієї й тієї ж функції, а в окремих випадках і різні функції, були об'єднані в групи з таким розрахунком, щоб частота їх була не менш п'яти, причому об'єднувалися ті функції, що відповідно мали більший або менший, з погляду автора, лінгвістичний інтерес.

* Термін «нефінитний» від англ. nonfinite запозичено з роботи Н. Ф. Іртенєвої (див. список літ-ри [4, 14]).

Після проведення статистичної перевірки гіпотези про однорідність розподілу спостережуваних явищ в двох вибіркових сукупностях було встановлено, що за інфінітивом $\chi^2_{\text{емп}}$ перевищує $\chi^2_{0,05}$ майже втричі, а за дієприкметником та герундієм більш ніж у 1,5 рази (див. табл. I).

Таблиця 1

Оцінка за χ^2 критерієм частот синтаксичних функцій нефінітних форм дієслова

№ п/п	Нефінітна форма	$\chi^2_{0,05}$	$\chi^2_{\text{емп}}$
1	Інфінітив	32,7	88,1980
2	Дієприкметник	21,0	37,6390
3	Герундій	19,7	30,6485

Таким чином, констатуємо істотну різницю в синтаксичному функціонуванні усіх трьох нефінітних форм дієслова у двох вибіркових сукупностях. Виникає природне питання про те, чим же можна пояснити таке розходження.

Для відповіді на це запитання був застосований критерій оцінки розходження частот двох рідких подій [5, 67]. Спостережуване розходження треба вважати невинуватим, якщо виконується нерівність.

$$\frac{m'_i}{n_1} - \frac{m''_i}{n_2} > \frac{q^2}{n_1 n_2} (m'_i + m''_i);$$

для 5%-ного рівня значущості $q^2 = 3,84$ [6].

У нашому випадку цій нерівності можна надати такого вигляду:

$$\frac{(m'_i - m''_i)^2}{m'_i + m''_i} > 3,84.$$

З табл. 2, стовпчик 10, видно, що цій нерівності задовольняють такі синтаксичні функції:

за інфінітивом:

1) складений дієслівний видовий присудок (P-1) *, напр., Everybody used to tell me.

2) складений дієслівний модальний присудок після дієслів з модальним значенням в активній формі (P-3), напр., You hesitate to step out.

3) додаток (0-1), напр., I don't need to thank him.

4) 11-й додаток, що залежить від присудка, хоч і знаходиться в предикативному зв'язку з першим додатком (0-3), напр., We make them hate us and they are bound to want revenge.

5) обставина мети (ad-I), напр., I only came out to get a grubstake for one winter;

* Умовні позначення синтаксичних функцій див. в табл. 2, стовпчик 3.

Таблиця 2

Оцінка репрезентативності вибірки по відношенню до синтаксичних функцій, що істотно відрізняються за частотою вживання

Нефінітна форма дієслів	Функція		Британський вар.			Американський вар.			q^2
			m'_i	P'_i в %	σ' в %	m''_i	P''_i в %	σ'' в %	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Інфінітив	1	P—1	40	1,5238	32,4037	73	2,4220	25,2031	9,6371
	2	P—3	247	9,4095	13,0399	348	11,5461	11,5432	16,1440
	3	0—1	299	11,3905	11,8519	394	13,0223	10,8484	13,0230
	4	0—3	88	3,3524	21,8466	113	3,8487	19,9934	3,8431
	5	ad—1	178	6,7809	15,3608	252	8,3609	13,5648	12,7348
	6	(a—1) (a—2)}	154	5,8667	16,5145	201	6,6689	15,1886	6,4719
Дієприкметник	1	ad—5 (I)	88	15,24	21,4	157	23,20	16,0	19,4326
	2	a—1 (II)	46	7,95	29,6	72	10,62	23,6	5,7288
	3	a—2 (I)	42	7,20	31,0	75	11,10	23,3	9,3076
Герундій	1	S	32	8,70	35,3	11	2,65	60,4	10,2558
	2	0—2	91	24,73	21,0	148	35,66	14,2	9,0501
	3	ad—3	20	5,43	44,8	9	2,17	67,0	4,1725

Примітка: m — абсолютна частота; p — відносна частота; σ — відносна похибка; q^2 — критерій оцінки розходження частот двох рідких подій.

- 6) означення (a-1), що іноді має відтінок мети (a-2), напр.,
 а) When will I get a chance to put my arms around you? (a-1);
 б) Look girl, the telephone is no place to hash out our personal relations (a-2);

за дієприкметником:

1) обставина способу дії та супутніх умов, виражена дієприкметником теперішнього часу (ad-5 (I)), напр.: You're better in town helping me save this farm.

2) постопозиційне означення, виражене дієприкметником минулого часу (a-1 (II)), напр., Sleep with your eyes closed.

3) препозиційне означення, виражене дієприкметником теперішнього часу (a-2 (I)), напр.: All the connecting links are left out;

за герундієм:

1) підмет, що означає дію суб'єкта (S), напр., Being sped on my way by the enemy is a happiness I had not anticipated.

2) приєднаний додаток (0-2), напр., He talked about getting a house.

3) обставина способу дії (ad-3), напр., You keep yourself in by hanging your arms and legs over the sides.

Якщо знову застосовувати критерій χ^2 до вибірових сукупностей, з яких частоти зазначених функцій виключаються (див. табл. 3), матимемо значення χ^2 менше, ніж χ^2 табличне при 5%-ному рівні значущості, отже бачимо, що відмінності у вживанні решти синтаксичних функцій неістотні.

Таблиця 3

Оцінка за χ^2 критерієм частот синтаксичних функцій нефінітних форм дієслова, що неістотно відрізняються за вживанням

№	Нефінітна форма	$\chi^2_{0,05}$	$\chi^2_{\text{емп}}$
1	Інфінітив	25,0	24,5315
2	Дієприкметник	16,9	3,5275
3	Герундій	15,5	7,0504

Таким чином, у результаті аналізу встановлено, що дві вибірки відрізняються за синтаксичним функціонуванням нефінітних форм дієслова і при цьому були виділені конкретні синтаксичні функції, які істотно відрізняються за частотою вживання. Таких функцій виявилось: за інфінітивом з 22 — 6; за дієприкметником з 12 — 3; за герундієм з 11 — 3 (див. табл. 2, стовпчик 2, 3).

До цього часу ми говорили про відмінності у вибірових сукупностях. Наше ж завдання — встановити, чи досить репрезентативні зроблені нами вибірки для того, щоб можна було поширити вищезазначені висновки на генеральну сукупність.

З цією метою була застосована статистична формула $\sigma = \frac{zp}{\sqrt{N \cdot p}}$ [6, 9], що дає нам підставу говорити про репрезентативність чи непрезентативність виборок стосовно тієї чи іншої синтаксичної функції нефінітних форм дієслова (див. табл. 2, стовпчик 6 та 9).

Як бачимо, з 12 синтаксичних функцій, що істотно відрізняються за функціонуванням у британському та американському варіантах, тільки 2 за герундієм: в S; ad-3; є недостатньо репрезентативними, бо їх відносна похибка перевищує 33,3%. Що ж стосується решти десяти функцій, то для них відносна похибка виявилася меншою. А це значить, що зроблені нами вибірки по відношенню до цих десяти функцій можна розглядати як достатньо репрезентативні.

Таким чином встановлено, що значна кількість синтаксичних функцій нефінітних форм дієслова (12 з 45) істотно відрізняється за вживанням; якщо ж зважити на те, що сумарна частота цих функцій у британському варіанті складає 37% від загальної кількості випадків вживання нефінітних форм дієслова (1325 з 3578) та 45% в американському (1853 з 4106), тобто кожна третя вжита нефінітна форма в британському варіанті і кожна друга в американському відрізняється за функціонуван-

ням, то це є ще одним аргументом для підтвердження результатів обчислень за χ^2 критерієм про неоднорідність розподілу синтаксичних функцій нефінітних форм дієслова у двох варіантах англійської мови.

Однак треба зазначити, що серед тих синтаксичних функцій, які показали неістотну різницю у вживанні, 50% мають відносну похибку $\sigma > 33,3\%$. Тому остаточний висновок про істотність або неістотність розходжень у даному разі можливий тільки при умові продовження експерименту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Д. Д. Швейцер. Очерк современного английского языка в США. «Высшая школа», М., 1963.
2. H. L. Mencken. The American Language. Preface to the Fourth Edition, N. Y., 1957.
3. Harry Spitzbardt — Gerhard. Gräf. Amerikanisches Englisch VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1964.
4. Н. Ф. Иртеньева. Конструкции с инфинитивом, герундием и причастием в современном английском языке. Ж., «Ин. яз в школе», 1967, № 6.
5. Б. Л. ван дер Варден. Математическая статистика, М., 1960.
6. Р. М. Фрумкина. Статистические методы изучения лексики. М., 1964.

О. В. Тарасова

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРАМАТИКО-ЛЕКСИЧНОГО ПОЛЯ МАЙБУТНЬОГО В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Передусім слід визначити вихідні позиції, що обумовлюють характер і методику вивчення проблеми. До таких вихідних позицій ми відносимо: 1) визначення ГЛП (граматико-лексичне поле майбутнього), зокрема в його відношенні до так званих понятійних або семантико-функціональних категорій; 2) встановлення причин, що обумовлюють актуальність вивчення ГЛП; 3) розгляд у загальній формі природи ГЛП майбутнього в сучасній англійській мові.

Почнемо з аналізу першої з поставлених проблем.

Понятійними (семантико-функціональними) категоріями мовознавство оперує вже протягом досить тривалого часу; під понятійною категорією, як правило, розуміють «абстрактні, узагальнені значення, що знаходять у даній мові той чи інший вираз» [див. 1, 192].

ГЛП деякими авторами [див. 2, 3], по суті, розглядаються як понятійна категорія, різниця зводиться лише до модернізації термінології. Проте, при значній близькості понять «граматико-лексичне поле» і «функціонально-семантична (понятійна) категорія», вони не ідентичні, бо ГЛП, на нашу думку, є сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих граматичних, лексико-граматичних і лексичних засобів з певною **квалитативною**

і **квантитативною** характеристикою, що служать для вираження якогось абстрактного поняття.

Щодо другої з проблем, сформульованих вище, то нам здається, що інтерес до вивчення ГЛП можна пояснити такими причинами:

По-перше, вивчення понятійних категорій і тим більше ГЛП допомагає розкрити найскладніший процес взаємодії мислення і мови.

«Зараз необхідний аналіз відносин, що існують між лінгвістичними одиницями, з одного боку, і аперцепційними та понятійними — з другого. Саме ці останні є об'єктом комунікацій людей» [див. 4, 122].

По-друге, аналіз ГЛП показує взаємодію різних рівнів мовної структури і організуючий вплив граматики.

По-третє, ГЛП, завдяки своєму універсальному характерові, обумовленому його концептуальною основою, є зручною одиницею типологічного аналізу, роль якого в сучасному мовознавстві неухильно зростає.

Перейдемо тепер до розгляду складу поля. За ступенем абстрагованості ГЛП можна умовно розкласти на ядро і оточуючі його маргінальні (або периферійні) компоненти. Тоді конститuentи, що належать до ядра, функціонуватимуть як провідні елементи даної системи, тобто саме у ядрі основне поняття або значення ГЛП знаходить своє найбільш спеціалізоване визначення.

Ми розглядаємо тут ГЛП майбутнього у сучасній англійській мові. Слід відзначити, що велика і різноманітна кількість засобів, що належать до різних рівнів мовної структури, які використовуються в англійській мові для передачі поняття майбутнього, дуже утруднює їх класифікацію. Роботи, що є з цього питання (див. Комогорцева, Клоуз та ін.), здаються нам неповними, бо в них розглядаються тільки окремі компоненти поля майбутнього, але в цілому воно не представлене, зокрема, не вивчена взаємодія конститuentів.

Навіть в останній статті з цього питання в журналі «LANGUAGE» ГЛП майбутнього, що трактується як «глибинна структура» (deep structure), включає всього чотири компоненти; на нашу думку, це не розкриває природу явища [див. 5].

Наша інтерпретація ГЛП є спробою класифікувати і привести до певної системи велику кількість різних засобів, за допомогою яких дія в англійській мові співвідноситься з майбутнім.

В моделі конститuentи поля ми розташували за принципом зниження абстрактного значення.

До ядра ГЛП належать **граматичні елементи**, що діляться на прямі й непрямі. Прямі граматичні засоби, які включають диференціальну ознаку майбутнього (the Future non-Continuous non Perfect, the Future Continuous non-Perfect and the Future non Continuous Perfect), можна розглядати як ядро ГЛП, бо

вони містять у собі сему (меризм) майбутнього часу. З них найбільш уживаними у всіх стилях і жанрах англійської мови є грамема the Future non-Continuous non-Perfect, на основі чого її можна справедливо вважати домінантою поля.

До ядра ГЛП примикають **непрямі граматичні** компоненти, до яких ми відносимо випадки передачі майбутнього через 1) наказовий спосіб; 2) деякі форми умовного способу; 3) так звану транспозицію передачі майбутньої дії. Подібно до того, як ми класифікували вище граматичні елементи, цей маргінальний компонент поля можна теж поділити на прямі й непрямі лексичні способи вираження поняття майбутнього. Детальний аналіз підказує більш докладну диференціацію непрямих лексичних засобів, що розбиваються на такі підгрупи:

1) модальні дієслова та їх еквіваленти, які вказують на футуральну орієнтацію дії, виражену інфінітивом, становлять найбільш значний прошарок у загальній кількості лексичних засобів передачі майбутнього е. г. "I wish to do it alone" (Голсуорсі);

2) те, що ми називаємо «дієслова з орієнтацією на майбутнє, які в комбінації з інфінітивом надають даній дії яскраво виражену спрямованість на майбутнє (intend, plan, suppose, expect, wait, etc.);

3) **«іменники з орієнтацією на майбутнє»** з наступним інфінітивом, герундієм і т. п., що відносять дію до сфери майбутнього (Our plan (aim, intention, purpose, etc) is to);

4) фразеологічні одиниці, що несуть в собі поняття майбутнього часу (to be all for ..., to be up to smb., to look forward to ...).

І нарешті останній «шар», який обрамляє наше ГЛП, представлено тим, що ми називаємо **прямими лексичними засобами** виразу майбутнього. Через те що елемент абстракції при передачі майбутнього тут практично мінімальний, то віддаленість прямих лексичних засобів від ядра є найбільшою. Цей периферійний компонент ГЛП також має свою структуру і може бути поділений на такі групи: 1) те, що ми називаємо однословними часовими показниками, що включають прикметники й прислівники відповідної семантики е. г. "Tina is a future National winner" (Morning Star); 2) фразові часові показники, наприклад: "sooner or later, one of these days, some other time", тобто випадки, коли аспект майбутнього передається різними формами теперішнього часу. Ми дотримуємося визначення транспозиції, даної Ф. Мікушем як засобу надання мовному знаку нового синтагматичного значення [див. 6, 66].

Непрямі граматичні засоби не несуть у собі певної семи (диференціальної ознаки) майбутнього, але відношення дії до сфери майбутнього впливає з їх основного значення.

Відповідно до загального принципу наступне «коло» ГЛП представлене різними синтаксичними конструкціями, з різним

ступенем фразеологізації та граматизації, із значенням майбутнього часу, а саме:

1) to be going+Infinitive,	6) to feel like+Gerund,
2) to be about+Infinitive,	7) to be likely+Infinitive,
3) to be sure+Infinitive,	8) should like+Infinitive,
4) to be certain+Infinitive,	9) had better+Infinitive,
5) to be on the verge of+Gerund,	10) would rather+Infinitive

і які займають **проміжну** позицію між граматичними і лексичними (фразеологічними) способами вираження даного поняття.

За цим компонентом поля йдуть чисто лексичні засоби, а також різноманітні комбінації з прийменниками і сполучниками.

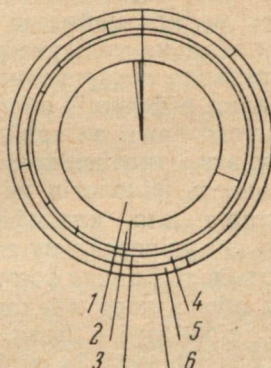
Говорячи про вираження майбутнього часу, не можна забувати про так звані макроконтекстуальні засоби передачі цього поняття. Часто майбутня перспектива стає очевидною лише з широкого контакту (змісту цілого абзацу або уривка тексту), завдяки йому подія набуває певного часового значення, що строго виходить за межі поля.

За даними нашого аналізу на матеріалі текстів сучасної англійської мови (британський варіант) кількісні співвідношення конститuentів поля характеризуються діаграмою, де 1 — прямі граматичні засоби становлять 49,4%; 2 — непрямі граматичні засоби — 19,4%; 3 — граматично-лексичні конструкції — 10,1%; 4 — непрямі лексичні засоби — 12,9%; 5 — прямі лексичні засоби — 7,66%; 6 — контекстуальні засоби — 0,24%.

Таким є в загальних рисах наше уявлення про склад і розміщення компонентів ГЛП майбутності у сучасній англійській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. О. С. Ахманова. Словник лінгвістичних термінів. М., 1965.
2. А. В. Бондарко. О функционально-семантических микрополях и грамматиках в процессе речи и др. работы.
3. Е. В. Гулига, Е. И. Шендельс. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М., 1969.
4. Дж. В. Оллер (младший), Б. Ф. Сайлз, Р. В. Гаррингтон. Круговорот в традиционной и современной лингвистической теории. «Вопросы языкознания», 1972, № 2.
5. R. Huddleston. Some Observation on Tense and Deixis in English. Language vol. 45, 1969.
6. О. С. Ахманова, Г. Б. Микаэлян. Современные синтаксические теории. Вид-во МГУ, 1963.

АДВЕРБІАЛЬНА ВАЛЕНТНІСТЬ АНГЛІЙСЬКИХ ДІЕСЛІВ

Англійське дієслово — полівалентна частина мови. Кожне дієслово має суб'єктну та адвербіальну валентність, тобто здатне сполучатися в реченні з словами у функції підмета та обставини. Крім того, більшість дієслів має або об'єктну, або предикативну валентність, тобто може сполучатися з словами у функції додатка чи предикативного члена.

З усіх видів дієслівних валентностей адвербіальна валентність, мабуть, найменш вивчена та найбільш спірна. Можна вказати лише на декілька робіт, де в тій чи іншій мірі висвітлюється питання сполучуваності дієслів з прислівниками або іншими словами в функції обставини [1—8], причому треба зазначити, що мовознавці не прийшли навіть до згоди, чи треба приймати до уваги прислівникову детермінацію при класифікації дієслів. Більшість філологів не вважає адвербіальну валентність релевантною для класифікації дієслів, розглядаючи цю валентність як універсальну та факультативну. Деякі лінгвісти дотримуються тієї точки зору, що прислівникову детермінацію дієслів слід обов'язково враховувати при їх класифікації. Наприклад, Г. Г. Почепцов з 24 типів дієслів розробленої ним синтагматичної класифікації 14 типів виділяє на основі адвербіальних зв'язків [6].

Ця розбіжність поглядів мовознавців пояснюється тим, що адвербіальна валентність дієслів дуже своєрідна і важка для аналізу. З одного боку, адвербіальна валентність є універсальною, бо всім англійським дієсловам притаманна властивість вступати у зв'язок з принаймні одним словом у функції обставини. Тому вона не має такої класифікуючої сили, як об'єктна та предикативна валентності, що характерні тільки для певних дієслів, і завдяки цій своїй специфічності дозволяють виділити чітко окреслені типи дієслів (об'єктні дієслова з об'єктною валентністю; несамостійні дієслова з предикативною валентністю; самостійні безоб'єктні дієслова, яким не властива ні об'єктна, ні предикативна валентність). Але, з другого боку, не для всіх дієслів однаково характерним є зв'язок з різними типами обставин, і це дає змогу застосовувати адвербіальну валентність як критерій класифікації дієслів. Г. Г. Почепцов безперечно мав рацію, говорячи про дієслова просторової, часової і т. п. направленості дії [6]. Необхідно тільки мати на увазі, що класифікація обставин базується на семантичному принципі, а тому, на нашу думку, розробляючи синтагматичну чи лексико-граматичну класифікацію дієслів, не слід брати до уваги семантичні групи обставин, з якими вони сполучаються. З точки зору граматичних властивостей дієслова *start*, *come* в реченнях *Dinner started at five*,

Не came to the house треба віднести до однієї й тієї ж групи: це безоб'єктні самостійні дієслова, що мають зв'язок з обставиною, вираженою однаковим способом. Але лексичне значення дієслова start вимагає зв'язку з обставиною часу, а лексичне значення дієслова come обумовлює в першу чергу зв'язок з обставиною місця. Тому ці дієслова можна віднести до різних лексичних, а не граматичних груп, інакше кажучи, врахування зв'язків з різними семантичними групами обставин може бути виправданим тільки при лексичній класифікації дієслів. За синтагматичної або лексико-граматичної класифікації дієслів адвербіальна валентність, на наш погляд, має другорядне значення порівняно з об'єктною та предикативною валентністю. Відсутність або наявність обов'язкової предикативної та об'єктної валентності, а також характерні особливості їх реалізації, на нашу думку, дає змогу виділити 11 груп англійських дієслів:

1. Однооб'єктні прямоперехідні дієслова: A spasm of pity squeezed her heart (Mansfield).

2. Однооб'єктні непрямоперехідні дієслова: For an hour he had listened to echoes (Galsworthy).

3. Двооб'єктні прямоперехідні дієслова з еквівалентними об'єктами зв'язками, що не можуть бути трансформовані в опосередковані: I only asked you the name of a castle (Shaw).

4. Двооб'єктні прямоперехідні дієслова з гетерогенними об'єктами зв'язками, один з яких можна трансформувати в опосередкований: Give the porter your bags → Give your bags to the porter.

5. Двооб'єктні дієслова з одним прямим і одним прийменниковим об'єктом зв'язком: No one will accuse you of marrying for money (Shaw).

6. Двооб'єктні дієслова з двома прийменниковими об'єктами зв'язками: Davidson talked to them of his early days at college (Maugham).

7. Трьохоб'єктні дієслова: Tell me something about them (Galsworthy).

8. Самостійні безоб'єктні дієслова, які не мають ні об'єктної, ні обов'язкової предикативної валентності: Sarie's face fell (Abrahams).

9. Несамостійні копулятивно-об'єктні дієслова, ад'юнкт котрих належить до першого функціонального класу слів: He had a secret (Mansfield).

10. Несамостійні копулятивно-вербальні дієслова, ад'юнкт яких належить до другого функціонального класу: Michael must look out (Galsworthy).

11. Несамостійні копулятивно-кваліфікативні дієслова, що мають зв'язок з предикативним членом, вираженим словом третього функціонального класу: She looks extremely common (Maugham).

Наявність же обов'язкової адвербіальної валентності дозволяє виділити тільки три групи дієслів:

1. Однооб'єктні прямоперехідні дієслова з обов'язковою адвербіальною валентністю: Place them on that table (Shaw).

2. Однооб'єктні непрямоперехідні дієслова з обов'язковою адвербіальною валентністю: He fumbled in his pocket for the ticket.

3. Самостійні дієслова з адвербіальною направленістю дії: Lanny walked to the far end of the platform (Abrahams).

Ділити дані групи на більш дрібні залежно від семантики слів у функції обставини, з якими вони сполучаються, не доцільно, бо в даному випадку ми пропонуємо класифікацію дієслів, що базується на особливостях сполучуваності лексико-граматичних, а не лексичних груп дієслів. Звичайно, в англійській мові є групи дієслів, яким властиво вступати в зв'язок з певними семантичними типами обставин, і тому можна було б говорити про локально, темпорально, квалітативно і т. п. модифікованих дієсловах (або, вживаючи термін Г. Г. Почепцова, дієсловах з просторовою, часовою, якісною направленістю дії [6]), але це були б групи дієслів, об'єднані груповою лексичною сполучуваністю, і їх виділення, як уже згадувалося вище, було б виправданим лише при лексичній класифікації. Наприклад, ми не вбачаємо підстав відносити дієслова put та treat до різних груп, як це робить Г. Г. Почепцов, бо вважаємо, що лексико-граматична сполучуваність даних дієслів однакова (пор.: to put somebody somewhere, to treat somebody somehow).

Обов'язкова реалізація адвербіальної валентності спостерігається тільки у вказаних вище трьох групах дієслів. Дієслова всіх інших груп теж мають адвербіальну валентність, але її реалізація у них є факультативною і залежить не від особливостей дієслів, а від комунікативної цілеспрямованості речення. Наприклад, у реченні They looked at each other in silence (Abrahams) ми можемо випустити обставину без усякої шкоди для структурної повноцінності речення, що свідчить про факультативність обставини, яка тут вживається тільки для необов'язкової характеристики дії, вираженої дієсловом looked. У реченні ж Lanny put his arm round her thin shoulders (Abrahams) подібна трансформація неможлива, бо вона привела б до порушення структурної значущості речення. Структурна необхідність обставини в цьому реченні показує, що реалізація адвербіальної валентності тут обов'язкова.

За даними нашого аналізу, структурно факультативні адвербіальні зв'язки дієслів зустрічаються приблизно вдвое частіше, ніж структурно необхідні. У переважній більшості випадків можна застосувати трансформацію випущення обставини без пошкодження структурного каркаса речення. Однак це зовсім не означає, що обставини бувають зайвими в реченні. Як показав Г. Г. Почепцов [9, 50—52], треба відрізнити конструктивну зна-

чушість членів речення від комунікативної. У процесі спілкування комунікативна значущість обставин може бути досить помітною, незважаючи на те, що для структури речення обставини часто не мають великого значення. Так, у реченні *I saw him yesterday* найважливішим у комунікативному відношенні може бути структурно факультативна обставина *yesterday*, якщо дане речення є, наприклад, відповіддю на питання: *When did you see him?*

Найбільш адвербіально насиченими конструкціями є конструкції самостійних безоб'єктних дієслів, де частотність вживання обставин досягає майже 80%. Об'єктні дієслова (особливо двооб'єктні) вступають у зв'язок з обставинами значно рідше: їх адвербіальна валентність реалізується в 42% випадків. Несамостійні (копулятивні) дієслова ще рідше вступають у зв'язок з обставинами: частотність реалізації адвербіальної валентності несамостійних дієслів становить всього 16%.

Кожне дієслово має, як правило, кілька адвербіальних валентностей, але в процесі мовлення реалізується звичайно в 76% випадків тільки одна така валентність. Реалізація двох адвербіальних валентностей спостерігається рідше (23%). Найбільша кількість обставин у одного дієслова, що зустрілася нам при аналізі англійської художньої літератури ХХ ст., становить 4, хоч теоретично можна припустити можливість і більшої кількості адвербіальних зв'язків у одного дієслова.

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Б. Аникина. О сочетаемости глаголов несовершенного и совершенного вида с наречиями и другими лексическими единицами, характеризующими способ действия. Изд-во Моск. ун-та, М., 1964.
2. А. Б. Аникина. Сочетаемость наречий с глаголами. «Вестник МГУ», 1964. № 4.
3. В. В. Бурлакова. Структура глагольных сочетаний в современном английском языке. Автореф. докт. дисс. Л., 1971.
4. С. Е. Гурский. Глагольно-наречные сочетания в современном английском языке. Автореф. канд. дисс. Львов, 1962.
5. Н. С. Дмитриева. Лексико-синтаксическая сочетаемость глаголов движения. «Учен. записки (Башкирск. ун-т)», т. 18. Серия филологических наук, № 8, Уфа, 1964.
6. Г. Г. Почепцов. О принципах синтаксической классификации глаголов. «Филологические науки», 1969, № 3.
7. Г. А. Рубинштейн. Наречные слова при глаголе *to be*. Автореф. дисс., М., 1965.
8. А. П. Шапкин и А. Л. Василевский. О сочетаемости адвербиальных элементов в современном английском языке. «Уч. зап. (Московский пед. ин-т)», № 285, 1967.
9. Г. Г. Почепцов. Конструктивный анализ структуры предложения. «Высшая школа», 1971.

МОРФЕМАТИЧНА І СИНТАКСИЧНА КАТЕГОРІЯ

Всупереч вимогам однозначності термін **категорія** у сполученнях **морфологічна категорія** і **синтаксична категорія** здебільшого має різні значення. До синтаксичних категорій часто відносять підмет, присудок та інші члени речення, тобто частини його структури. За цим принципом до морфологічних категорій слід було б відносити частини структури слова — корені, основотвірні афікси, флексії, а не, як це прийнято, відмінки, часи, особи тощо.

У цій роботі ми виходимо з того, що будь-яка граматична категорія — це сукупність граматичних одномірних пропорційних опозицій з однаковою корелятивною ознакою [1].

Категорія стану англійського дієслова — це сукупність таких опозицій, як

to write $\rightleftharpoons$ to be written
 asking $\rightleftharpoons$ being asked
 gives $\rightleftharpoons$ is given
 broke $\rightleftharpoons$ was broken
 will send $\rightleftharpoons$ will be sent.

Ці опозиції граматичні, бо лексичні значення членів кожної опозиції тотожні, а отже, не протиставлені. Вони одномірні, бо в англійській мові немає третього члена з тими ж ознаками, що властиві двом членам кожної опозиції. Вони пропорційні, бо з будь-яких двох опозицій можна скласти пропорцію на зразок to write : to be written = broke : was broken. Пропорційність забезпечується тим, що в основі всіх цих **словесних** опозицій лежить та сама меризматична опозиція [5] (тобто опозиція меризмів — елементарних граматичних значень, компонентів гра-мем), опозиція меризмів, що позначають термінами active і passive. Ці контрадикторні значення доповнюють одне одного в межах загального родового значення, для якого використовують терміни voice, стан. Відношення членів будь-якої словесної опозиції стану зводиться до відношення значень active : passive. Це відношення є коефіцієнтом пропорційності або корелятивною ознакою всіх опозицій стану.

У межах окремої опозиції стану (скажімо, gives $\rightleftharpoons$ is given) тільки значення active і passive розрізняють члени опозиції в плані змісту. Всі інші значення (лексичні, співвідносні з сегментом give-/s) і граматичні, співвідносні з сегментом об'єднують члени опозиції, входять до складу загальної основи для порівняння.

Але коли взяти сукупність опозицій стану, різні опозиції, то їх об'єднує корелятивна ознака, а розрізняє загальна основа для порівняння, що індивідуалізує кожну опозицію. До загальної основи опозиції gives $\rightleftharpoons$ is given, наприклад, входить між

іншими лексичне значення "give" і граматичне значення "present tense", а опозиції broke $\rightleftharpoons$ was broken лексичне значення "break" і граматичне значення "past tense".

Синтаксична категорія презентації — це сукупність таких опозицій, як

He is here — Is he here?

John must come — Must John come?

She loves him — Does she love him?

They noticed it — Did they notice it?

Відносно цих опозицій можна повторити все сказане про опозиції стану, але корелятивна ознака тут інша. Вона являє собою відношення граматичних значень, або меризмів, відомих як «твердження» і «питання», що доповнюють одно одне в межах родового значення, для якого ми вживаємо термін **презентація**.

Зіставляючи категорії стану і презентації, звернімо увагу на їх рівневу приналежність, зокрема на те, чому презентація — синтаксична категорія, а стан — ні. Сказати, що це само собою зрозуміло, було б невірно. Досить поширеною є думка, що «категорія стану в більшій мірі, ніж інші граматичні категорії, зв'язана з будовою речення в цілому» [2, 126], що «стан — це форма дієслова, функція якої показати, чи є підмет речення суб'єктом або об'єктом дії, вираженої дієсловом — присудком» [3, 10], тобто йдеться про синтаксичність категорії стану. З другого боку, О. І. Смирницький вважає, що в опозиції I know $\rightleftharpoons$ Do I know? питання виражається не тільки синтаксично, але й морфологічно — спеціальною граматичною формою слова [4, 88], «протиставлення стверджувальної (синтетичної) і питальної (аналітичної) форм і утворює граматичну категорію заяви (констатації) — питання. [4, 89]. Оскільки розглядається протиставлення форм слова, мова йде про морфологічну категорію. Та й розглядається вона в «Морфології» (у «Синтаксисі» ця категорія навіть не згадується). Отже, питання про рівні, до яких відносяться категорії стану і презентації, виявляється спірним.

У відповідності з висловленими в [5] принципами, ми вважаємо, що граматична категорія належить до рівня морфеми, слова чи речення (інакше кажучи, є морфематичною, морфологічною або синтаксичною) залежно від того, до якого рівня відносяться **мінімальні** мовні одиниці, що утворюють опозиції даної категорії. Як члени опозиції стану в англійській мові можна виділити одиниці різних рівнів: речення (He is asking her $\rightleftharpoons$ He is being asked by her), слова (is asking $\rightleftharpoons$ is being asked) і морфеми ($\emptyset \rightleftharpoons$ be- ... -ed)¹. Отже, мінімальними одиницями мови, що утворюють опозиції стану в англійській мові, є морфеми.

Цей висновок може здатися несподіваним, і не тільки тому, що категорію стану, як ми бачили, відносять до вищих рівнів

¹ Про аналітичні морфеми та їх опозиції див. [6], [7].

мови, але й тому, що морфематичні опозиції та категорії взагалі не згадуються в лінгвістичній літературі. Фактично до рівня морфеми зводять категорію стану навіть такі традиційні визначення як «пасивний стан утворюється за допомогою допоміжного дієслова у належній формі та дієприкметника II повнозначного дієслова». [8, 110]. Коли врахувати, що «допоміжне дієслово виражає тільки різні граматичні значення: особу, число, спосіб, час, вид, часову віднесеність» [9, 139], властиві обом членам опозиції стану, так само, як і лексична морфема дієприкметника II повнозначного дієслова, то в дійсності пасивний стан виражається тільки тим, що залишається від допоміжного дієслова після відрахування його граматичної частини та від дієприкметника II після відрахування його лексичної частини. Саме це і відбиває формула (BE-.....ED) аналітичної морфеми пасивного стану, протиставлені нульовій морфемі дійсного стану.

Але протиставлення ($\emptyset$) $\rightleftharpoons$ (BE-.....ED) утворює лише одну опозицію стану. Щодо змісту вона являє собою ту меризматичну опозицію ("active" $\rightleftharpoons$ "passive"), яка лежить в основі всіх опозицій стану взагалі. Єдина відміна в тому, що ці значення active і passive зв'язані з певними сегментами плану виразу і таким чином утворюють мовні одиниці — морфеми. Але для утворення **категорії** стану у відповідності з визначенням потрібна «сукупність» пропорційних опозицій. Кількість опозицій у такій сукупності залежатиме від кількості різних основ для порівняння при тій самій корелятивній ознаці.

Якщо замість опозиції ($\emptyset$) $\rightleftharpoons$ (BE-.....ED) ми візьмемо опозицію (-s) $\rightleftharpoons$ (is-...ED), до загальної основи для порівняння попадуть граматичні значення «теперішній час», «третя особа», «однина», «дійсний спосіб», «не — тривалість», «не — перфектність». Замінюючи окремі значення цієї загальної основи, ми будемо одержувати інші опозиції з тією самою корелятивною ознакою, наприклад, (will-..... $\emptyset$) $\rightleftharpoons$ (will be-...ED), (-ED) $\rightleftharpoons$ (was-...ED), (-ED) $\rightleftharpoons$ (were-...ED), (has-...ED) $\rightleftharpoons$ (has been-...ED) та ін. Оскільки ми виключаємо лексичні значення, ці опозиції не належать до словесного рівня, а залишаються на рівні морфеми. Словоморфеми [10] will, be, was, were, has, been тільки формою нагадують слова, а функціонально і семантично — це граматичні морфеми.

Таким чином, вже на морфемному рівні утворюється сукупність опозицій стану, тобто категорія стану. Ми навіть знаємо обсяг цієї категорії. Як показали підрахунки [11], всього морфемних опозицій стану в англійській мові 38.

На словесному рівні загальна основа для порівняння збільшується за рахунок лексичних значень. Оскільки лексичні значення утворюють відкритий список, підрахувати кількість словесних опозицій стану майже неможливо. Обсяг категорії стану ще збільшується на рівні речення, бо тут до загальної основи

для порівняння попадає весь зміст речення, який може варіюватися нескінченно.

Із сказаного ясно, що не помиляються ті лінгвісти, які розглядають категорію стану на рівні речення (тобто як синтаксичну), або на рівні слова (тобто як морфологічну). Але починається категорія стану на морфемному рівні, тому згідно з нашими принципами ми вважаємо її морфематичною категорією. Категорія ж презентації починається на рівні речення, тому вона може розглядатися тільки як синтаксична.

Різниця між цими категоріями дуже чітко виявляється в експонентах їх значень. Як ми бачили, основним експонентом значень "active" і "passive" є наявність або відсутність аналітичної форми морфеми (BE...ED). На словесному рівні з'являються додаткові експоненти (наприклад, прийменниковий зворот by N), але основний експонент належить до морфемного рівня. Цього не можна сказати про експоненти категорії репрезентації. До них належать: (а) інтонація, (б) порядок членів предикації, (в) словоморфеми do, does, did. Інтонація, як відомо, — одна з найголовніших ознак речення. Вона не входить в одиниці більш низьких рівнів. Це саме стосується предикації. Сумнів може викликати лише експонент (в), але сподіваємося, ми довели в [10], [12], [13], що ці do, does, did є синтаксичними словоморфемами, які з'являються тільки на рівні речення, як і інші експоненти категорії презентації.

Ієрархія мовних одиниць така, що речення (одиниця найвищого рівня) включає не тільки слова і морфеми (одиниці нижчих рівнів), а й всі зв'язки цих нижчих одиниць, в тому числі їх опозитивні зв'язки. Тому на рівні речення можна розглядати і морфологічні, і морфематичні опозиції.

Але є опозиції, що народжуються лише на рівні речення. Вони і тільки вони утворюють синтаксичні категорії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б. С. Хаймович. О единицах грамматической сферы. «Вопросы языкознания», 1968, № 6.
2. В. Н. Жигadlo, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик. Современный английский язык, М., 1956.
3. М., 1971.
4. Е. М. Gordon, I. P. Krilova. Tense and Voice in Modern English.
5. А. И. Смирницкий. Морфология английского языка, М., 1959.
6. Б. С. Хаймович. Меризматика, морфематика, морфология, синтаксис, «Вісник Харківського ун-ту, іноземні мови», вип. 4, 1971.
7. В. Б. Андропова. К проблеме аналитической морфемы, «Вестник Харьковского университета, серия иностр. языков», выпуск 2, 1969.
8. Б. С. Хаймович. Аналитическая иєрархия английского языка. «Вестник Харьковского ун-та, серия иностр. яз.», вип. 2, 1969.
9. В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, З. М. Райнес, С. Е. Сквирская, Ф. Я. Цырлина. Грамматика английского языка. Л., 1959.
10. Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. Грамматика английского языка. М., 1960.

10. Б. С. Хаймович. Слова-морфеми як основа аналітичності англійської мови. «Вісник Харківського ун-ту, іноземні мови», вип. I, 1966.

11. Б. С. Хаймович. Морфематика англійського языка. «Вестник Харьковського ун-та, сер. иностр. яз.», вип. 3, 1970.

12. Б. С. Хаймович, Б. И. Роговая. Теоретическая грамматика англійського языка, М., 1967.

13. Б. С. Хаймович. К типологии предложения. «Вопросы теории романо-германских языков и методики их преподавания», Днепропетровск, 1970.

Г. Г. Шрамко

ПРО ДЕЯКІ ФАКТОРИ, ЩО ВИКЛИКАЮТЬ ЗАМІНУ СКЛАДНОГО ІМЕННИКА ВІДПОВІДНИМ ВІЛЬНИМ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМ

У німецькій літературі, головним чином у науковій та у публіцистичній, часто зустрічаються поруч складний іменник та складене з тих самих компонентів вільне словосполучення, що мають одне значення.

Наприклад:

1) ... äußerte sich der **Kulturminister** der Georgischen SSR.

2) ... und der **Minister für Kultur** der Georgischen SSR.

("Neues Deutschland", 1969).

Такі випадки паралельного вживання у німецькій мові складних слів та словосполучень мимоволі викликають питання про те, чи кожний складний іменник можна замінити вільним словосполученням, які складні іменники можна трансформувати у словосполучення, які з них можуть мати так звані конкурентні форми у вільних словосполученнях, які межі між складним іменником та відповідною синтаксичною групою і, нарешті, що примушує автора вживати паралельно складне слово та вільне словосполучення.

Проблема меж між складним словом та відповідним словосполученням, а також питання про те, які саме складні іменники можуть мати конкурентні форми у вигляді вільних словосполучень, вже давно займає багатьох лінгвістів як у нас, так і за кордоном (М. Д. Степанова, В. Г. Адмоні, W. Motsch, H. Brinkmann, E. E. Heidolf, H. Helbig, M. Dokutil, N. Morcinice та ін.).

Радянський лінгвіст М. Д. Степанова дійшла висновку, що інтерпретувати за допомогою вільних словосполучень можна лише означальні іменники, але що питання про ступінь семантичної близькості між складним словом та відповідним словосполученням, яке складається з тих самих слів, дуже складне і не може бути розв'язане однаково для всіх складних слів даного типу [2, 121].

Якщо ні один з компонентів складного слова не переосмислений, то значення складного слова настільки близько підходить

до значення відповідного словосполучення, що вони можуть замінювати один одного.

Оскільки погляд М. Д. Степанової з цього питання підтверджується спостереженнями та висновками інших лінгвістів, то питання про те, які саме складні іменники можуть мати паралельні форми як вільні словосполучення, можна вважати вирішеним; тільки означальні складні іменники, у яких ні один з компонентів не переосмислений, можуть мати еквіваленти у формі вільних словосполучень.

Цей висновок ще раз підтверджують ті факти, які ми зібрали на матеріалі сучасної публіцистики: всі випадки заміни складного іменника еквівалентом у формі словосполучення в наших прикладах стосуються також тільки означальних складних іменників.

Щодо причин, які примушують автора вживати паралельно складне слово і словосполучення, складене з тих самих компонентів, то вони ще й досі не знайшли належного відображення та опису у лінгвістичній літературі. Щоправда, В. Г. Адмоні, говорячи про те, що якщо означення, яке відноситься до першого компонента складного іменника, поставити перед складним словом, то можна одержати абсурдне сполучення, вказує на одну з таких причин, а саме: поява власного означення до першого компонента складного слова може викликати заміну складного слова словосполученням [1, 306].

Аналіз статей, що опубліковані на сторінках газети "Neues Deutschland", дозволили нам виявити деякі причини, в силу яких автор повинен у певних випадках замінювати складне слово відповідними словосполученнями. Аналізувалися ті випадки, коли автор в одній і тій же статті паралельно вживає то складне слово, то вільне словосполучення, складене з тих самих компонентів.

Однією з таких причин, як вже вказував В. Г. Адмоні, дійсно треба вважати появу власного означення до першого компонента складного іменника:

1) Die wachsende Rolle der Kultur und Kunst bei der **Entwicklung sozialistischer Persönlichkeit...**

2) ...zu einem wesentlichen Faktor der **Persönlichkeitsentwicklung...**

("Neues Deutschland", 10.1.1970).

У першому випадку означення "sozialistischer" до слова "Persönlichkeit" не дозволяє об'єднати все поняття до складного іменника, бо якщо поставити означення перед складним іменником, то його можна віднести до другого компонента, до слова "Entwicklung".

Але як тільки власне означення до першого компонента зникає, автор вважає за краще вживати замість громіздкого словосполучення складний іменник.

Але тут треба зауважити, що зустрічаються випадки, коли автор з появою власного означення до першого компонента за-

мінює складне слово при першому вживанні цього означення відповідним словосполученням, але потім знову вживає складний іменник, перед яким ставить це саме означення. Очевидно, автор вважає, що після того, як він замінив складний іменник словосполученням і показав, до якого компонента відноситься означення, він може знову вживати складний іменник вже з цим означенням.

Розглянемо деякі приклади:

- 1) **Die Kulturtage** seien
- 2) **Damit haben Sie die Tage der sowjetischen Kultur** in der DDR
- 3) in der Einschätzung der **sowjetischen Kulturtage**
("Neues Deutschland", November 1969)

У другому випадку поява означення "sowjetischen" до слова "Kultur" викликає заміну складного іменника "Kulturtage" вільним словосполученням, але в наступному реченні автор повертається до складного іменника, вживаючи означення, яке відноситься до першого компонента складного слова, перед усім складним іменником в цілому. Це явище не випадкове, воно досить характерне для мови німецької публіцистики.

Ось ще декілька прикладів:

- 1) **Die Staaten des Warschauer Vertrages** treten
- 2) Von der Tagung der Außenminister der **Warschauer Vertragsstaaten**.

("Neues Deutschland", 1.11.1969).

- 1) ..., daß er die **Konferenz für europäische Sicherheit** torpediert.

- 2) ... an der Vorbereitung einer **europäischen Sicherheitskonferenz** ...

- 3) ..., daß eine **europäische Sicherheitskonferenz** unter ...

("Neues Deutschland", 6.1.1970)

При цьому нам хотілося б звернути увагу ось на що: автор вживає означення до першого компонента перед усім складним словом, хоч це і може внести незрозумілість, головним чином, там, де дане поняття виступає у ролі неузгодженого означення.

Порівняйте:

Einschätzung der sowjetischen Kulturtage;
Außenminister der Warschauer Vertragsstaaten;
Vorbereitung einer europäischen Sicherheitskonferenz.

Треба зазначити, що для мови німецької преси взагалі характерна тенденція вживати в ролі неузгодженого означення складний іменник замість вільного словосполучення.

Наприклад: 1) ... gegen die Wahl des **Lehrerberufes** ...

- 2) eine Lanze für **den Beruf des Lehrers**.

("Neues Deutschland", 20.2.1970).

1. Minister für Verteidigung berieten in Moskau.
2. ... eine Sitzung des Komitees der Verteidigungsminister ...

("Neues Deutschland", 25.12.1969).

Очевидно, така заміна має місце у зв'язку з прагненням уникнути надмірної громіздкості фраз і висловів. Крім того, такою причиною може бути категорія неозначеності одного з компонентів складного слова, головним чином, коли перший компонент складного слова є поняття неозначене, а другий — означене.

Наприклад:

1) **Zum Vertragsentwurf** der DDR wurde ...

2) Als Verhandlungsgegenstand war **der Entwurf eines Vertrages** ...

("Neues Deutschland", 4.1.1970).

Там, де автор бажає підкреслити неозначеність першого компонента, він замінює складне слово вільним словосполученням. Така заміна неминуха, бо якщо означення до першого компонента ще можна іноді віднести до цілого складного іменника, то аж ніяк не можна вжити з одним навіть складним іменником разом два артиклі. Іноді таку заміну викликає неозначеність другого компонента при означеності першого.

Наприклад:

1) Was charakterisiert **den Volkswirtschaftsplan** 1970 besonders?

2) Er ist damit ein Plan der Volkswirtschaft ...

("Neues Deutschland", 15.12.1969).

У другому прикладі неозначеність другого компонента "ein Plan" викликає заміну складного слова ідентичним словосполученням.

Але не завжди заміну складного слова відповідним словосполученням можна пояснити однією з розглянутих причин. Зустрічається багато випадків взаємозаміни цих двох мовних засобів висловлювання означального зв'язку між словами, коли не вдалося викрити ніякої причини для такого варіювання.

Наприклад:

1) Strauß verkündet **Atombewaffnung**.

2) Kriegsminister Strauß ließ ... mitteilen, daß er für **die atomare Bewaffnung** der westdeutschen Armee ist.

3) ... Schützenhilfe für die Atombewaffnung der westdeutschen Militaristen.

("Neues Deutschland", 8.3.1958).

Слід зауважити, що поки немає серйозних причин для заміни складного слова словосполученням, автор в основному надає перевагу складному слову як більш короткому засобу мовного висловлювання думки.

Але якщо одне й те саме складне слово треба вживати у статті багато разів, автор час від часу замінює його еквівалентним словосполученням, навіть коли для цього немає ніяких інших причин, окрім бажання уникнути тавтології.

А оскільки складні означальні іменники та адекватні вільні словосполучення функціонують у німецькій мові паралельно, то

у автора є широкі можливості варіювання цих двох засобів висловлювання поняття.

Який саме з факторів, що викликають заміну складного іменника вільним словосполученням, слід вважати найбільш поширеним?

Якщо, виходячи з фактичного матеріалу, висловити частотність факторів, що викликають заміну складного слова словосполученням у вигляді процентного відношення, то ми одержимо таку картину:

1) Заміну складного іменника вільним словосполученням викликає поява власного означення до першого компонента складного слова — 37%.

2) Заміну викликає категорія неозначеності одного з компонентів складного слова — 18%.

3) Випадків, коли інших причин, крім бажання уникнути тавтології через варіювання засобів висловлювання думки, встановити не вдалося — 45%.

Отже, можна вказати на два фактори, наявність яких викликає необхідність заміни складного іменника вільним словосполученням: поява власного означення до першого компонента

складного слова та присутність категорії неозначеності одного з компонентів складного означального іменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Г. Адмони. Введение в синтаксис современного немецкого языка. ИЛ. М., 1953.
2. М. Д. Степанова. Словообразование современного немецкого языка. ИЛ. М., 1953.

З М І С Т

В. Б. Андропова. Морфема як мінімальна двостороння одиниця мови	3
В. Безуглий. Характер оперування граматичними явищами в іноземній мові та усвідомлення граматичних узагальнень	8
І. Б. Бойкова. До питання про конверсиви у сучасній німецькій мові	12
Г. І. Бородіна, Б. Й. Роговська. Опозиція «перфект-неперфект» у системі німецького й англійського дієслова	16
Т. Й. Даниленко. Про деякі синоніми дієслів у сучасній англійській мові (до проблеми структур типу «to be hopeful»)	22
А. Г. Дородних. Еволюція дієслова dare у сучасній англійській мові	26
Ю. Ф. Єщенко, В. М. Ніколаєва. До питання про парадигму речення	29
В. І. Каравашкін. Трансформаційні моделі адективних композит з каузальним зв'язком між компонентами	32
М. Д. Левіна, О. І. Тимофеева. До питання про суфіксальний спосіб творення залізничних термінів-іменників у сучасній німецькій мові	37
О. О. Миронов, І. Г. Кушнар'ов. Поезія Поля Елюара «Вопле Justice» в сучасних українських перекладах	40
Р. Г. Муха, Б. С. Хаймович. Предикативна і комунікативна характеристика «прямої мови»	45
С. Т. Навальна. Спроба статистичного аналізу синтаксису мови (на матеріалі британського та американського варіантів сучасної англійської мови)	49
О. В. Тарасова. До характеристики граматико-лексичного поля майбутнього в сучасній англійській мові	54
Ю. М. Ткаченко. Адвербіальна валентність англійських дієслів	58
Б. С. Хаймович. Морфематична та синтаксична категорія	62
Г. Г. Шрамко. Про деякі фактори, що викликають заміну складного іменника відповідним вільним словосполученням	66

**ВЕСТНИК
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Иностранные языки

Выпуск 6

(На украинском языке)

Редактор *С. Д. Сусло*
Техредактор *Г. П. Александрова*
Коректор *Л. П. Піпенко*

Передаю до складання 11/VII 1972 р. Підписано до друку 12/VII 1973 р.
БЦ 50433. Формат 60×90¹/₁₆. Папір друкарський № 2. Обсяг: 4,5 фіз. друк.
арк., 4,5 умовн. друк. арк., 4,7 облік.-вид. арк. Тираж 1000. Зам. 3082.
Ціна 28 коп.

Видавництво Харківського університету 310003. Харків-3, Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 обласного управління у справах
видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі. Харків, 3,
Університетська, 16.

